

RAZVOJ PROGRAMA SLOVENSКИH SELJAČKIH BUNA OD 1473. DO 1573.

O petstogodišnjici početka slovenskih seljačkih buna

Bogo Grafenauer, Ljubljana

Slovensko partizansko gibanje već i samim imenima nekih odreda narodnooslobodilačke vojske (brigade »Matije Gupca«, »Ivana Gradnika«, »Andreja Laharnarja«, »Ilijeva bataljona« itd.), u kojima su upotrijebljena imena nekih najznačajnijih vođa seljačkih buna — slično kao što su nosili neki drugi odredi imena nekih palih komunista ili partizanskih komandanata i nekih znamenitih slovenskih pjesnika i pisaca — pokazalo je značenje i onog korijena partizanstva koji seže najdalje u prošlost do velikih seljačkih buna petnaestog i šesnaestog stoljeća. Već u analizi mjesta Osvobodilne fronte u slovenskom narodnom razvoju, koja je nastala u osnovi kao zaključak od nešto više od deset predavanja o slovenskoj povijesti u internacijskom logoru Gonars ljeti 1942, a konačni oblik dobila do jeseni 1945 (*Slovenski zbornik* 1945, 177—195), otkrivalo se u svakom smjeru te analize klasično razdoblje »seljačke bune« u petnaestom i šesnaestom stoljeću kao početak onog povijesnog razdoblja koje je došlo do vrhunca u narodnooslobodilačkoj borbi i njezinu nosiocu Osvobodilnoj fronti. Sličnu su tezu postavljali drugim putovima i u drugačijim okvirima, manje-više izrazito, i drugi (tako naročito Kardelj u drugom i trećem izdanju »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«, 1957. i 1970, te B. Zihlerl u raznim prilikama). I sâm sam o desetogodišnjici Osvobodilne fronte tu tezu tek naznačio (Koledar DM za 1951, 35—41), a u malo drugačije usmjerenom referatu o dva-deset i pet godišnjici osnivanja Osvobodilne fronte (Osvobodilna fronta dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, 225—231) posebno sam potvrdio da je bilo među svim »historijskim prethodnicima revolucionarnog gibanja Osvobodilne fronte najbliže Osvobodilnoj fronti nesumnjivo veliko revolucionarno gibanje slovenskih seljaka u petnaestom i šesnaestom stoljeću«, i pokazao nešto detaljniji pregled sličnosti i razlika među tim dvama velikim gibanjima u slovenskoj prošlosti (nav. dj. 228). Upozorio sam na sličnosti s obzirom na raširenost područja (oba su zahvatila sve slovensko područje), na intenzivnost gibanja (godine 1515. bilo je u buntovničkim odredima barem oko deset posto

tadašnjeg stanovništva slovenskih pokrajina), na organizaciju »države u državi« (»seljački savez« je preuzeo niz pravica koje su pripadale državnoj organizaciji), s obzirom na revolucionarno oduševljenje (ni u jednoj svojoj drugoj borbi nije tako široko mnoštvo slovenskog žiteljstva izlagalo život i sve imanje po vlastitoj odluci kao u seljačkim bunama i narodnooslobodilačkoj borbi), te s obzirom na buntovničke vojničke organizacije (pogotovu u Koruškoj godine 1515), a također glede prijelomnog značenja seljačke bune s jedne strane, a s druge strane narodnooslobodilačke borbe u čitavom slovenskom povijesnom razvoju. Iako iz drugačijih izvora, izrazile su se iste spoznaje i u raspravi o »Mjestu seljačkih buna u slovenskoj povijesti« (*Kronika* 18, 1971, 129—136) koja je nastala već prigodom priprema za proslavu petstote obljetnice početka tog gibanja kod Slovenaca (podloga za sve to nalazi se u mojoj knjizi »Kmečki upori na Slovenskem«, Ljubljana 1962, i u leksičkoj strukturalnoj analizi tih gibanja u rukopisu 35. poglavlja *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. svezak, »Razredni boji agrarnega prebivalstva«*, s obzirom na ocjenu značenja seljačkih buna još i posebno u mojoj *Zgodovini slovenskega naroda, sv. 3—5, 1956—1961*; budući da su podloge za moje izvode u toj raspravi navedene gotovo sve u knjizi o seljačkim bunama, ne navodim ih na tom mjestu, nego upozoravam jedino na izvore ili radove koji tamo nisu navedeni).

Kako se bliži petstogodišnjica velikog razdoblja slovenskog seljačkog buntovništva (na prijelomu godina 1473—1474) i ujedno četiristogodišnjica velike bune slovenskih i hrvatskih seljaka 1572. do 1573. pod vodstvom stubičkog podanika inkvilina i »gornika« montanista, malog vinogradara) — Gupca (seljačkog »kralja Matije«, koji je uistinu nosio ime Ambroz ili, po domaću, Jambrek, a ne »Matija«, usp. J. A d a m č e k, *Arhivski vjesnik* VII—VIII, 1964—1965, str. 79, 102, 134; X, 1967, str. 75, 77; XI—XII, 1968—1969, str. 12, 35; Prilozi povijesti seljačke bune 1573, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest* sv. 6, Zagreb 1968, 89—91; Seljačka buna 1573, 1968, str. 115—116, 121—122), zgodno je da pogledamo pitanje zaista najznačajniji potez buntovničke revolucionarnosti, tj. u ustaničkim programima i zahtjevima izraženu buntovničku volju i njihove koncepte s obzirom na društveno uređenje, za što su izlagali u borbi svoj život i sve što su imali. Ujedno pak treba utvrditi uz ovu stranu programske zrelosti i drugo: u kojem omjeru potvrđuje program i ustanički nastup protiv zemljišne gospode — u kakvu odnosu stoje dakle »teorija« i »praksa« velikih seljačkih buna petnaestog i šesnaestog stoljeća u slovenskim zemljama.

Počeci seljačkog buntovništva na slovenskom tlu i u njemačkom susjedstvu padaju između 1469—1478, gotovo dva stoljeća nakon nastajanja saveza švicarskih prakantona (1291), približno jedno stoljeće nakon odlučnih švicarskih pobjeda nad habsburškom viteškom vojskom (1386. Sempach, 1388. Näfels), tri četvrt stoljeća nakon priključenja appenzellskih ustanika (1401—1413), kojih je utjecaj u habsburškom Tirolu bilo moguće preduhitriti samo s dozvolom sudjelovanja predstavnika seoskih općina (od 1415. nadalje), upravo u vrijeme kad se tirolski vojvoda Sigismund (iz habsburške dinastije) odrekao svojih prava na švicarski teritorij (1474). Sigurno, nije slučajno, da se buntovništvo širi upravo u alpskom planinskom svijetu, gdje s jedne strane, radi posebnog oblika gospodarskog života (kolonizacija do kasnog srednjeg vijeka,

stočarstvo na planinskim predjelima, razasuta naseljenost u obliku malih zase- laka ili samotnih seljačkih gospodarstava) vlast zemljišne gospode nije mogla biti tako uređena kao u selima u ravnici ili u prostranijim dolinama, s druge strane potresalo ga je oživljavanje trgovine između južne Njemačke i Italije u posljednjim stoljećima srednjeg vijeka. I počeci ustanaka slovenskih seljaka sedamdesetih godina petnaestog stoljeća u Koruškoj bili su povezani sa sličnim tadašnjim gibanjima u istočnim Alpama, u salcburškom kraju i Štajerskoj. Uz to se u razvoju seljačkih težnji pokazuje postepeni uspon na kakav naila- zimo kasnije i kod buna slovenskih seljaka. Tako je u *švicarskim prakantonima* prvobitni savez protiv tuđeg vlastelinova suca (1291) prerastao u borbu za neposrednu podređenost »državi« (odnosno »caru« — takva podređenost znači, naime, u feudalnom društvu »slobodu«). Kod Appenzellaca dalo je to pobudu za pravi seljački bunt, za rušenje gospodstva i za zadobivanje švicarskog tipa slobode; s druge strane su se prakantonima pridružila još i prije Appenzella neka gradska područja na kojima je ostalo i nadalje važeće podaništvo za seos- ko stanovništvo. Slično je nastao u južnom brdskom dijelu *salcburškog kraja* 1458. godine ustanak zbog novog poreza na stoku, ali ubrzo je splasnuo kada je ukinut porez. Godine 1462. »neobična« visina inače uobičajenog poreza prili- kom nastupa novog nadbiskupa (koji je bio u zemlji ujedno zemaljski knez) s iskorištavanjem prilike za mijenjanje različitog novca, radi povećavanja urbarnih podavanja, probudili su nov ustanak u istom predjelu u kojem su sudjelovali i gradovi i trgovišta. Tada su buntovnici zahtijevali već i prizna- vanje svojeg utjecaja pri imenovanju zemaljsko-kneževskih činovnika kao i očuvanje »starih običaja« s obzirom na sudove, osobito u vezi s visinom novča- nih kazna i razdiobe troškova suđenja. Bitna su bila sigurno prva dva zahtjeva, jer kad je »nepristrana« presuda bavarskog vojvode buntovnicima u tom pogledu udovoljila — dok je međutim pustila nadbiskupovu »vlast i pravice neoštećene« — buna se slegla. No godine 1478. nastao je »u brdima« u Lun- gauu, koncem srpnja i prvih dana kolovoza, novi seljački »savez« koji je namjeravao »do smrti dotući najprije vlasteoskog nadglednika Hauspergera, zatim milostivog gospodina salcburškog i bez izuzetka svu plemenitu i neple- menitu gospodu koliko god bi ih pristupilo k njemu, vladati zemljom i biti sami njeni gospodari« (H. K l e i n, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 93, 1953, str. 32, 34). Savez koji je bio spriječen još prije izbijanja pravog ustanka nastao je baš u danima kad su Turci nahrupili u Korušku i plijenili zbilja s one strane koruško-salcburške granice čak na planinama iz- među Königstuhla i Katschberga i u vezi s pozivanjem na to da je vlastelinski nadzornik navodno povezan s Turcima, te s tvrđenjem da moraju seljaci posta- viti na noge obrambenu organizaciju protiv novog neprijatelja. Pri tome se radi, dakako, o utjecaju slične koruške seljačke bune koja je nastala već pola godine prije turskog prodiranja sa sličnim vojničkim ciljevima.

Upravo turski napadi od godine 1469. dalje potakli su naime buntovničko gibanje i u gornjoj Štajerskoj i u Koruškoj. Dakako, ne više nego tek potakli: to dokazuje već činjenica da je došlo do buna najprije ondje gdje su se samo bojali Turaka, zatim u Koruškoj, kamo su nekoliko puta oni ipak došli i tek na kraju u Kranjskoj, koja je bila u 15. stoljeću najviše izložena njihovim udar- cima. Upravo taj redoslijed svjedoči o tome da bune nisu nastajale samo zbog škripca u koji je seljaka postavljalo vlastelinovo prebacivanje rješavanja

prve krize zemljišnog gospodstva na seljačka ramena, kao i vojske i s njom povezanog brzog rasta novih poreza, nego da su među značajnim njezinim pokretačima i uzrocima također seljačke težnje za novim pravima osobito u alpskim predjelima, sigurno isto pod utjecajem švicarskog i tirolskog uzora, jer tamo su seljaci ostvarili barem dio svojih namjera.

Početak turskih napada od god. 1469. djelovao je na seljaka na dva načina: neposredno, s novom opasnošću i s govorkanjima da su s Turcima povezana i neka (osobito sa zemaljskim knezom posvađena) gospoda, posredno pak, dakako, s porezima i drugim teretima koje je zahtijevala obrana od Turaka i koja su pritislula najednom i teško baš seljačko stanovništvo, dok je njemu bilo time još i najmanje pomognuto.

Iako je tursko upadanje pogodilo godine 1469. samo Dolenjsku i dio Notranjske, ipak je to dovelo do seljačkog zborovanja u udaljenoj *gornjoj Štajerskoj* kod Knittelfelda, gdje su seljaci raspravljali o obrani protiv Turaka. Godine 1471. htio je gornjoštajerski seljački savez već postići pravo da može obezvrijediti zaključke zemaljskih staleža o seljačkim teretima, jer da seljaci u zemaljskim staležima nemaju svojih predstavnika. Na razmeđu godine 1477. i 1488. uspostavili su novi »seljački savez u gornjoj Štajerskoj i u donjoj pokrajini«, namijenjen, prema izjavi seljaka, »obrani protiv Turaka«, kao *obaveznu* organizaciju za seljake i seosko svećenstvo. Seljak koji ne bi htio biti član »saveza«, »neka ne uživa općinske zemlje... te ako mu utrne oganj, drugi mu ne smiju dati nikakva ognja; ako mu se rodi dijete, svećenik mu ga ne smije krstiti; ako umre, ne smije ga pokopati«. Ako župnik neće u »savez«, »neće mu davati darove i nikakva zakonska podavanja (pravde)«. Savez je odredio cijenu za misu i druge svećeničke poslove, ali je i odlučio da članovi ne smiju davati gospodi »služnost« (obavezu na službu) i »činž« (cenzus), »ništa više nego što je to po starom običaju i već sto godina«, isto tako ni »caru neće davati nikakva prireza ni trošarine osim što je po staromu i sto godina« (F. Mayer, Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtquellen 14, 1877, 118).

Oko tog smo se okvira zadržali zato što je s njim povezan i početak buntovničke misli kod slovenskih seljaka u Koruškoj te njihove prve koncepcije o društvenim promjenama, a naročito o priznavanju seljačkih pravica u vezi s time. Prvi turski napad koji je pogodio Korušku između 25. i 30. rujna 1473 — prodrli su preko nezaštićenog Jezerskog i kroz dolinu Bele te oplijenili prostranu okolicu Celovca, a pogotovo Podjunu — već je na prijelazu godine 1473. u 1474. dao pobudu za nastanak »saveza zajednice siromašnih ljudi Koruške«, koji je već u početku veljače 1474. izjavio u pismenoj spomenici zboru zastupnika koruških i kranjskih zemaljskih staleža u Volšperku (Wolfsberg), da bi »ukoliko bi ih i nadalje opterećivali radi turske opasnosti novim nametima, a da ne bi otklonili tu opasnost od njih morali pokušati nadoknaditi sebi štetu time da zadrže 'urbarske pravde' (zakonska podavanja)« (MHVK 20, 1865, 16).

Kad su listopada 1476. Turci ponovo prodrli u Korušku — ovaj put su došli uz Savu i kroz nezaštićene sutjeske Kanalske doline te su između 10. i 16. listopada poplijenili sav južni i srednji dio zemlje do Slovenjgradca — »seoske općine uz donju Zilju i uz Dravu« ponovo su se već u vrijeme te provale sastale u seljački savez i još su se istog dana kad su Turoi napuštali zemlju (16. X 1476), pritužile sastanku koruških zemaljskih staleža u Spittalau. Zapis

»zahtjeva« seljačkog saveza nije se očuvao, kao ni »odgovor... sastanka u Spittalu« (H. Klein, nav. dj. 5). Nešto o tome ipak govori Unrestova novica, naime, da su seljaci uz Zilju ostali kasnije udruženi u seljačkom savezu do kuruškog ustanka 1478. i da nisu plaćali »tjedni novčić«, dažbinu koja se počela ubirati za potrebe obrane protiv Turaka godine 1475. Tako je bila i ta organizacija jedan od korijena bune do koje je došlo petnaest mjeseci kasnije (prvih dana veljače 1478) na istom području — uz Dravu iznad Beljaka i uz donju Zilju — u vezi s izmjenom podavanja iz oglejskih u bečke novčiće, pri čemu se uslijed manje vrijednosti »novčića« podavanje nominalno povećalo, po mišljenju seljaka previše, tako da su se osjetili pogođeni nepravednom izmjenom.

Brzi razvoj bune (u ožujku su se držali buntovnički zborovi u okolici Beljaka, kasnije u Rožu kod Ribnice uz Vrbsko jezero, Humperku, Blačama kod Celovca, Št. Jakoba ispod Celovca i u Osojama, savez je obuhvaćao i Tinje, okolicu Velikovca, Krapfeld i Labošku dolinu) — pokazuje da je bilo pitanje mijenjanja novca pri plaćanju »urbarske pravde« (što je pogodilo samo neka gospodstva) tek povod, dok je pravi uzrok bune bio opći, povezan s promjenama na koje je upozorio seljački savez već 1474: povećanje seljačkih tereta s porezima, pogođenost uslijed turske opasnosti i prodiranja. Podatke o unutrašnjoj biti bune sačuvao nam je samo Unrest u svojem vrlo pristranom opisu ustanka.

Buntovničko vodstvo koje je sačinjavalo nekoliko seljaka, obrtnika i rudara iz središta bune širom okolice Beljaka, a inače i po »dva seljaka iz svakog sudišta (tj. »pokrajinskog sudbenog okruga«), koliko god se daleko proširio savez«, sastavilo je »čudne i nepravedne artikle (članke); oni su bili pri tome (kod zbora u Lazama kod Beljaka 25. svibnja 1478) zapisani i bili su protiv sve njihove i druge gospode, duhovne i svjetovne. Poslali su u dolinu Aniže; tamo su seljaci ranije također osnovali savez, ... i dobili su prijepis tog saveza. Također su općenito govorili da se žele ravnati po običajima nevjernih Švicaraca. Takvu su zlobnu namjeru sakrivali za izgled da žele učiniti savez samo protiv Turaka ...; i nisu htjeli razotkriti svojih zlobnih namjera i artikala dok god se ne bi povezala sva zemlja. Tada bi izgubio svoj život, čast i imetak mnogi pobožni gospodin, duhovni i svjetovni, jer mnogi seljak, krčmar ili zanatlija koji je po svome gospodinu došao do vjernosti, časti i imetka želio bi lišiti svoga gospodina života, časti i imetka. Od svih koji su došli u savez uzeli su mnogo novaca. Iz početka je morao svatko tko je stupio u savez dati šest »denarića«, zatim su uzimali samo po dva »denarića«; ipak je to donijelo mnogo novaca. Više nego jednom pisali su caru da im dozvoli savez... Tako su seljaci razglasili da imaju pisma od cara...; time su prevarili mnogo priprostih muževa. Poslali su pismo župnicima da oglašavaju njihov savez i upute ljude da dođu u savez. Onaj koji ne bi htio oglašavati savez, toga će oni kazniti na tijelu, imetku i životu. Poslali su pisma i prelatima, plemićima, gradovima, trgovštima, neka idu sa svojim k njima u savez..., to da rade samo protiv Turaka, i seljaci su postali tako lakomisleni, oholi, ponosni i divlji da se sami nisu više prepoznavali. Naumili su još i više, i javno su govorili da će onome tko neće pristupiti u njihov savez zabraniti crkve, groblja, pogreb, oganj, vodu, pašu i sve općinsko; također mu nitko neće služiti ni raditi. I na mnogim mjestima i mnogim krajevima to su učinili i zabranili. Više svećenika koji nisu htjeli biti s njima moralo je pobjeći te nisu bili pred njima sigurni za život i imetak. Imali su također namjeru da uzmu sebi duhovne i svjetovne

sudove te su mislili da se radi svih tih sporova treba tužiti vođama bune, inače nikamo ni gospodi ni sucima, a sami su govorili da će odstraniti suce i pandure i u svakom sudu (pokrajinsko-sudskom okrugu) postaviti za suce četiri seljaka. Htjeli su postavljati i opozivati i župnike i sve svećenstvo kako bi im se sviđalo i po svojoj volji. Htjeli su postaviti podavanja za bogatstvo svog saveza i ništa za gospodu; oni su, naime, namjeravali da potlače plemstvo i da sami upravljaju svećenstvom«.

Po tom svjedočanstvu u Unrestovoj Austrijskoj kronici (izd. Großmanna u MGH, str. 92—94), što samo donekle upotpunjuju i akti cara Friderika III. i još koje drugo pismo iz tog vremena, pokazuje se dakle zanimljiv unutarnji razvoj ustaničkog programa u šest mjeseci koruske bune 1478. Međutim, dok je počela buna u znaku tipičnih zahtjeva za »staru pravdu« (tj. za staru mjeru seljačkog opterećenja) kako u obliku odbacivanja u seljačkim očima nekorisnih poreza (već 1476. kraj Zilje) tako i naročito protiv »nepravednog« mijenjanja novca, odnosno povećavanja novčanih podavanja, seljaci su potražili kao oblik organizacije obrambeni »savez« protiv turske opasnosti, a zatim je slijedio brzi uspon seljačkih nacrti i zahtjeva. U tom su se oslonili i na nacрте buntovnika u susjedstvu, što je ujedno zanimljivo svjedočanstvo o njihovoj dobroj informiranosti i sposobnosti da postignu odjek, i povezanost gibanja te vrste. Mjesec dana nakon početka bune buntovnici su otkazali pokornost svojoj gospodi, mjesec i po nakon toga stvorili su jedinstvenu ustaničku organizaciju s vodstvom koje je povezivalo sva ustanička područja u cjelinu. Uključivanje zastupnika svih ustaničkih pokrajinskih sudova predstavljalo je već neki zame-tak seljačkog pokrajinskog sabora. Seljački savez koji je udruživao seljake, seoske obrtnike i rudare, a naišao je prilikom kupovanja oružja bar na djelomičan odjek i kod građanstva htio je zamijeniti feudalnu vlast u zemlji svojom vlašću i djelomično je provodio tu svoju namjeru na selu već tokom bune. Zahtijevao je pravo da odlučuje o porezima i htio je preuzeti naplaćivanje poreza te je već uveo posebno podavanje u korist ustaničke organizacije, dokinula bi se podavanja vlastelinstvu, u ruke saveza prešlo bi čitavo sudstvo na selu, a isto tako i dotadašnja patronska prava pri odlučivanju tko da bude župnik u kojem kraju, ali i pravo na otpuštanje župnika s kojima vjernici ne bi bili zadovoljni. I pri tom njihovu zahtjevu imali su uzor u Švicarcima, gdje je upravo u petnaestom stoljeću dosta jako ponovo prodrlo pravo župljana da izabiru župnike, a u rjeđim slučajevima da ih i otpuštaju (G. F r a n z, Geschichte des deutschen Bauernlandes, 1969, str. 60—63). Iako se buntovnički program u teoriji naglo razvijao, on se ostvario u životu samo djelomično: seljaci su u selima područja zahvaćenog bunom zaista preuzimali vlast i nisu priznavali vlastelinske. Ipak, otvorena borba protiv feudalaca do kraja nije prešla granicu između priprava i ostvarenja. Pa ipak događaji za vrijeme turskog prodora, koji je koncem srpnja 1478. uništio seljačku bunu pokazuju da su seljaci zaista organizirali svoju vojsku i njezino zapovjedništvo (»najvišem u bilo je ime Matija«), kojom su se branili od Turaka da bi se nakon toga što »bi oni a ne gospoda, oslobodili zemlju Turaka . . . suprotstavili svoj gospodi duhovnoj i svjetovnoj te bi ih potlačili i protjerali«.

Trideset i sedam godina mlađu »slovensku seljačku bunu« godine 1515. dijeli od Koruske seljačke bune doba cijele generacije, a osim toga ona je započela u drugoj zemlji a ne u Koruskoj. Zato je i toliko značajnije da su

sada počinjali buntovnički nacrti već tamo gdje su koruski buntovnici godine 1478. prestali. Istina je doduše da se najviše pritužaba ustanika — osobito caru Maksimilijanu kod kojega su se radi sporova sa zemaljskim staležima glede prava centralnih upravnih organa nadali naći pomoći — odnosi na samovolju pojedinih zemljišnih vlastelina, na obnavljanje tlake i naturalnih podavanja, smanjivanje podaničkih prava na općinska zemljišta i šume, na pitanje podaničkog lova i ribolova, ukratko na sve čemu su se protivili u znaku »stare pravde« po kojoj je nazvao gibanje i njemački najamnički vojnički prenosilac vijesti u pjesmi u kojoj je sredinom srpnja 1515. nagovijestio pobjedu nad ustanicima kod Celja. Već u prvim počecima nastajanja seljačkog saveza susrećemo se ipak i sa zahtjevom da on preuzme bar dio javne vlasti u zemlji. Bledani i Bohinjci već se ožujka 1515. nisu tužili samo na prevelike poreze već su zahtijevali i sudjelovanje pri njihovom odobravanju: »Neće da daju nijedan (porez) više osim onoga što će ga zahtijevati i željeti od njih car i poslat će o tom zatvoreno pismo ili odgovor zajednici (»gmajni«); voljni su danju i noću, sa životom i imetkom to što bi od njih želio car.« I na zboru u Konjicama koncem svibnja — dakle odmah u početku otvorene bune — počeli su buntovnici najprije time: »Ponajprije jako i teško smo opterećeni štetom za nas uništavajućom zbog različitih poreza koje smo davali unatrag nekoliko godina... tako da su nas posve iscrpli i donijeli nam siromaštvo, te nikako ne možemo vjerovati da je tako velik novac došao u blagajnu vašeg veličanstva... jer nismo vidjeli i čuli pisanja i naloga vašeg veličanstva te su nam odreda nalagali poreze.« U Konjicama su se pak tužili i na druge dvije stvari, koje ne idu više u »staru pravdu« seljaka nasuprot vlastelinu, već su povezane s novim seljačkim gospodarskim razvojem: »6. Jako nas terete neobične trošarine i skladišna prava koja su svojevremeno navijestili i milostivu promjenu želimo od vašeg carskog Veličanstva i zbog toga što su nam naprtili kraj mnogih sela i nekih crkava neobične nove trošarine kojih po starom nije bilo. 7. Na raznim mjestima terete nas s neobičnim cestama kojih po starom nikad nije bilo i čime bismo vas također rado upoznali. Molimo Vaše carsko Veličanstvo za milostivu promjenu.« U Koruskoj su se seljaci osim toga pozivali ne samo na »staru«, nego i na »božju« pravdu koja, doduše, nije sadržavala drugih konkretnih zahtjeva, no možda se radi o nešto drugačijem seljačkom uvjerenju u svoje pravice (što pretkazuje njihovu tijesnu povezanost s plebejskom reformacijom i njenim vjerskim temeljem društvene jednakosti »božje djece« i »kršćanske braće i sestara« u njemačkoj seljačkoj vojsci godine 1525); možda su s time povezane već i neke svećeničke pravice koje si je pripisivao seljak Klander u bledskom ishodištu bune.

Usprkos pozivanju na »staru pravdu« pokazuju dakle već navedene tužbe težnje seljaka za vlastitim udjelom u javnoj vlasti u zemlji, dakle barem za ograničenjem vlastelinske. U tim su granicama dakle polazili podanici godine 1515. već od samog početka u borbu protiv feudalne organizacije javne vlasti, protiv značaja plemstva i protiv svoje političke bespravnosti. Već ovdje potrebno je ipak upozoriti na granice koje je postavljao tim naporima tadanji pojam »slobode« koji smo sreli već kod švicarskih prakantona i kod Appenzellaca i koji je vrijedio i u Hrvatskoj kod krajišnika u Vojnoj krajini sve do prve polovice 19. stoljeća: Seljačka »sloboda« značila je tada neposrednu podređenost caru (ili kralju) kao vladaru; bitnu promjenu u tom pogledu donijele su

tek američka i francuska građanska revolucija. Tu razliku među našim i tadašnjim mišljenjem treba to više uvažavati što je upravo s njom u vezi jedan od korijena seljačkih neuspjeha (pouzdanje u cara i u njegovu pravednost), a i zato što je neuvažavanje te razlike prouzrokovalo u historiografiji sve do naših dana razne nesporedume i pogreške. Godine 1515. pokazalo se to mišljenje dovoljno jasno i u odgovoru zbora pet do šest tisuća pobunjenika u okolici Ljubljane (u prvoj polovici travnja) komisiji koju je pod vodstvom štajerskog zemaljskog poglavara Dietrichsteina poslao Maksimilijanov namjesnik u habsburškim nasljednim zemljama, kardinal Lang: »Seljaoci su im rekli oči u oči da neće napustiti saveza ni danas ni ikada, a poznato je kako su se pokazali i držali pred Dietrichsteinom i drugim carskim komesarima.« Ipak su odmah po njihovu odlasku odlučili da sami pošalju poslanike do cara i podastru mu svoje pritužbe. Prema carevu odgovoru (u svibnju) znamo da su zaista tako i učinili. Seljački savez koji je u ime buntovnika u Kranjskoj poslao poslanike caru, zbor štajerskih pobunjenika u Konjicama kojeg je jezgru predstavljao odbor od 300 članova, i početni zbor koruških buntovnika s oko tri tisuće sudionika koji su odmah izabrali raščlanjeno vojničko zapovjedništvo buntovničke vojske (zapovjednika, podzapovjednika, po dva »četrtina mojstra« [odgovorna za ishranu pobunjenika i sl.] i govornika i dr.) svjedoče o takvoj *zrelosti seljačke buntovničke organizacije* u samom početku bune, kakvu su dosegli četiri desetljeća prije koruški pobunjenici tek nekoliko mjeseci nakon širenja buntovničke organizacije. Seljački savez, izgrađen od buntovničkih zborova sve od pojedinih okoliša naviše, primao je odluke u ime seljaka čitave buntovničke djelatnosti svake zemlje i praktično je zauzimao položaj seljačkog zemaljskog sabora.

Bez obzira na to, seljački su se koncepti i sada za vrijeme bune brzo razvijali. Umjesto prijašnjeg zahtjeva za »starom pravdom«, kao najznačajnijeg poteza buntovničkih pritužaba, nastupila je sada težnja ne samo za ograničenjem nego i za odstranjenjem zemljišnog gospodstva, a time ujedno i za odbacivanjem gotovo svih gospodarskih tereta i svih društvenih ograničenja podanika. Nešto uspjeha imali su i pri traženju saveznika izvan seljačkog sloja. Od svećenstva i plemstva pridružili su im se, razumljivo, tek neki pojedinci, no zato su se — bez obzira na to što ne znamo kakav je bio odjek u brojnim provincijskim polupoljodjeljskim trgovištima — pridružili buntovnicima Železniki, djelomice Novo Mesto a i svi gradovi u južnoj Koruškoj, osim Velikovca i Beljaka, bili su više skloni ustanicima nego zemaljskom plemstvu, koje je moralo bježati pred ustaničkom vojskom i tako je teško dobilo ulaz u zemaljski glavni grad Šentvid ob Glini da se u njem nije osjećalo sigurnim.

Najjasniji dokaz o promjeni koncepta ustaničkog saveza bilo je ponašanje seljačkog saveza nakon što su 16. i 17. svibnja pala u njihove ruke prva dva zamka na Kranjskom: »Turn« kod Težke Vode i Mehovo, te gotovo u isto vrijeme u Štajerskoj Konjički Grad i zamak Zbelovo, te samostan Studenice koji su buntovnici nesmiljeno opustošili.

Buntovnici nisu više bili zadovoljni samo time da ograniče samovolju velikaša: rušili su tvrde gradove, popljačkali iz njih sve što se moglo odnijeti, a iščupali su čak neke uzidane stvari (peći i sl.), uhvaćene feudalice su pobili ako se to moglo. Naročito je postalo značajno to u srpanjskom usponu bune

do njezina vrhunca. Značajna je već širina buntovničkog uspjeha. U njihovim rukama bila je sva južna Koruška s izuzetkom Beljaka, a i pred tim gradom stajala je ustanička vojska, i jedino careva poruka o pomoći koja je dolazila spriječila je da grad nije otvorio vrata buntovnicima jednako kao što je to učinio prije plemstvu koje je bježalo pred njima. Isto tako bila je u ustaničkim rukama Štajerska ispod Drave i nakon osvajanja Brežica pokušali su početkom srpnja osvojiti i Celje, iako je u grad već došla i zemaljska vojska (istina, dosta mala — oko 900 ljudi). O Kranjskoj je sačuvano nekoliko karakterističnih obavijesti koje označuju opće stanje u to vrijeme. Prema njima ustanici su navodno prisilili »pod svoju volju« u toj zemlji sve gradove, dvorce i samostane osim Ljubljane, Škofje Loke, Kranja, Črnela, Smlednika, Planine i Turjaka, koji su se unaprijed pripremili za obranu (obavijesti su karakteristične iako, sigurno, pretjerane). Ustanici su preuzeli sve careve pravice, carine i trošarine kao i sva duhovna i svjetovna sudišta. Također, prema pritužbi Višnje Gore između blagdana sv. Primoža (9. VI) i sv. Jakova (25. VII), seljaci nisu plaćali gradu nikakvih podavanja te vrste jer »se savez (Pundtnus gemainer Pawrschafft — kako se prije toga u aktu zove) po svojoj samovoljnoj namjeri usudio i javno razglasio da se odsad ne plaća trošarina na mostu kod Višnje Gore te ju je opozvao«. Iz zamkova ustanici su odvezli, zakopali ili uništili oružje za pucanje i barut. Kranjski zemaljski staleži tvrdili su da su ustanici pobrali »ubogom plemstvu« svu živinu sa svim drugim imetkom; vino, žito i ostalo što su našli u zauzetim zamkovima razdijelili su među sobom, ribnjake su raskopali i uništili. Valvasor je na osnovi takvog sumarnog izvještaja zaključio da su ustanici osvojene zamkove opljačkali, neke zapalili, drugima bar razbili prozore i peći te iščupali iz zidova sve željezo i odnijeli ga sa sobom. Borba dakle nije samo bila protiv plemstva i njegove samovolje nego su ustanici sasvim svjesno uništavali gospodarske temelje feudalnog gospodstva i dvorske privrede. Zemaljski poglavar zabilježio je: »Tu smo u zemlji mnogo preslabi protiv seljaka i nemamo nikakve pomoći ni obrane...; većina je plemstva izagnana i opljačkana.«

U očima seljaka započela se dakle borba protiv feudalnog gospodstva i zemljišne gospode u svoj širini, borba za odstranjenje i nadoknadu krivica tokom duge prošlosti, borba za »slobodu« pod neposrednom vlasti carevom, čiju je sliku nosila koruška buntovnička vojska na svome banderu. To se vidi i iz tvrđenja ustanika kada su zauzeli zamak Mirnu: da su ga, naime zauzeli »za cara«, kao i iz njihova preuzimanja »carevih prava, mitnica, carina, duhovnih i svjetovnih sudova«. Sve to nije više pokret za »starom pravdom« iako je to ostalo do konca bune najvidljivije buntovničko geslo, nego bitno mnogo više. To je već bila izrazita, jasna, praktična borba za državnu organizaciju u seljačkim, s obzirom na sastav stanovništva onoga vremena (preko 90% seljačkog stanovništva) dakle u narodnim rukama, čak uz široko sudjelovanje stanovništva, o čemu svjedoče kako značenje ustaničkih skupova tako i odbor Konjičkog sabora od tri stotine ljudi, koji je, jasno, sastavljen od zastupnika pojedinih manjih predjela. Radilo se o tome da se dokrajči iskorištavanje od vlastele kao i feudalna državna organizacija. U teoriji seljačkog programa, barem u sačuvanim spisima iz seljačkog izvora (ni jedan zapisnik saslušavanja uhvaćenih ustanika nije se sačuvao!), ta promjena pravca ustaničkog pokreta god. 1515. nije doduše još došla do izraza kakav je bio prisutan kasnije u hrvat-

sko-slovenskoj seljačkoj buni god. 1572/1573. Bez obzira na to dokazuje rad ustanika sam po sebi sve do napada ustaničke vojske na zemaljsku vojsku kod Celja (između 5. i 10. srpnja) da su već u slovenskoj seljačkoj buni ustanički naerti i namjere napredovali daleko u tom smjeru.

I teoretski izražaj našla je, međutim, ova po pobunjenicima jedino u životu same borbe obistinjena, namjera u dvije karakteristike pobunjeničkih namjera, zapisane od pripadnika suparničke strane. Vojnički je pisac »novih vijesti« u svojoj suvremenoj pjesmi o bici kod Celja označio namjere ustanika riječima: da su seljaci »u svojoj se objesti dosjetili da protjeraju plemiće... ništa da ne dadu svećenicima, a dobitak pridrže za se. Nitko neka ne otiđe, najprije neka dođe kraj borbe«. Slično govori latinska pjesma iz Škofje Loke koja je nastala nakon završetka bune o »varavom seljačkom mnoštvu« koje je »napalo vođeno zlobnom mržnjom svoju vlastelu želeći izbrisati s lica zemlje ime velikaša, zatim svećenstva, koje su zamrzili uslijed velike zavisti i grozeći se da će čak uništiti plemićki rod«, te »da neće prestati sa savezom dok ne istrijebe mogućnike s lica zemlje i pobiju ih sve krutim mačem«. Iako obje oznake iz feudalnih krugova upotrebljavaju sve to da bi osudile buntovnike, njihovo je značenje osobito u pogledu istinitih općih poteza ustaničke prakse, tj. gotovo na čitavu slovenskom tlu zaista provedene volje »seljačkog mnoštva«, a ne samo programa na bilo koji način ograničenog ustaničkog vodstva.

Gotovo dvije generacije kasnije počela je ponovo široka buna hrvatskih i slovenskih seljaka 1572/1573. upravo s programskim opredjeljenjem za one koncepcije koje je već u praksi postigla slovenska seljačka buna tek prema svome kraju.

Tvrđnja Josipa Adamčeka (Susedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči Seljačke bune 1573, *Historijski zbornik* 19—20, 1966/1967, str. 141—194, izvore je objavio u *Arhivskom vjesniku* 7—8, 1964/65, str. 7—340) da je bilo pri nastajanju jednog od oba prva žarišta bune — na Tahijevim vlastelinstvima Susedgrad i Stubica u Hrvatskom zagorju — težište na neobično teškom vlastelinovu postupku, dakle u pitanjima koja su postojala već na početku slovenske seljačke bune 1515, pokazuje naročito da je idejna zrelost hrvatsko-slovenske seljačke bune prije svega povezana s njezinom pretpoviješću u prijašnjim širokim slovenskim bunama kakvih u Hrvatskoj dotad još nije bilo. U oba ishodišta — u Hrvatskom zagorju i u Štatenbergu — kreće se uz to ustanički pokret do sredine 1572. godine još u izrazitim okvirima lokalnih buna, najprije s pritužbama protiv tereta koje je nametao pojedini zemljišni gospodin (u Hrvatskom zagorju koncem 1567, također s bunom protiv provedbe desetine koju je imao u zakupu vlastelin iz novčane u prirodni oblik — buntovnici su u početku 1568. po odluci suvlasnika gospoštija, ugarske kraljevske komore i uspjeli sa svojim zahtjevom), zatim u buni protiv omraženog zemljišnog gospodina sa zahtjevom da ga zamijeni neki drugi vlastelin (tako u Štatenbergu kao i u oba zagorska gospodstva). Rasprostranjena buna koja se pripremala u drugoj polovici godine 1572. i buknuła koncem siječnja 1573. imala je toliko drugačiji program da ga ne možemo izvoditi samo iz ranije lokalne bune i njezinih pravaca, nego tek iz širih pobunjeničkih korijena na predjelu koji su zahvatile pripreme za široki seljački ustanak.

O pretpovijesti bune u oba žarišta — na Tahijevu vlastelinstvu Štatenberg između Ptuja i Slovenske Bistrice te u njegovim dvama hrvatskim vlastelin-

stvima pouzdano smo i dobro upućeni prema sačuvanom arhivskom gradivu. Pritužbe seljaka iz Štatenberga (usporedi još J. K o r o p e c, Štatenberg i seljačka buna, ČZN, 8, 1972, i posebno, Maribor 1972) i preslušavanje Tahijevih podanika u Hrvatskom zagorju (1567, manje znamo o rezultatima rada komisije 1572. ljeti), osobito pak sačuvane brojne pritužbe predstavnika ugarske kraljevske komore na obim zagorskim vlastelinstvima (boravili su tamo od konca 1566. do sredine 1569. i od konca 1571. do početka kolovoza 1572. kao upravitelji polovica obaju vlastelinstava) pokazuju da se ishodište seljačkog nezadovoljstva u oba žarišta bune oslonilo prije svega na raznovrsno povećanje podaničkih tereta u korist zemljišnog vlastelina koji je bio svakako nasilniji od prosjeka prilikom traženja svojih koristi (oduzimanje zemljišta nekim podanicima i prisvajanje crkvenih podložnika osobito župnika u području oba zagorska vlastelinstva, povećavanje tlake, a pogotovu podavanja — pa i pomoću promjene novčanih podavanja u naturalna — iskorištavanje seljačkih dužnosti da moraju voziti vlastelinsku robu u gradsku tržnicu, ubiranje javnih poreza u vlastitu korist pri desetini, pa i s njenim preuzimanjem u zakup — i povećavanje poreza, otkidanje plaće podanicima — vojnicima, osobna samovolja i raskalašenost u odnosu prema podanicima, osobito prema njihovim ženama i kćerkama). Izjave unutrašnjoaustrijskog zemaljskog kneza Karla nakon seljačkog osvajanja Štatenberga, u lipnju 1572, kao i zagrebačkog biskupa i hrvatskog bana Đure Draškovića potvrđuju da je bio Tahijev postupak, doduše, okrutniji no ipak ne izuzetan po svojim načinima, te da su slične pritiske vršili na podanicima i u drugim zemljišnim vlastelinstvima. Dok je, po mišljenju Adamčeka, težište seljačkog nezadovoljstva bilo povezano upravo s položajem unutar zemljišnog vlastelinstva, ti su se elementi ipak isprepletali s bitno širim sadržajem privrednog razvoja; u slovenskim pokrajinama bilo je bez sumnje težište baš na tome, a sigurno je to sezalo i u Hrvatsku.

Upravo kada su hrvatski seljaci tražili nove putove za svoju trgovinu (za oba Tahijeva zagorska vlastelinstva, bila je trgovina vinom značajan dio seljačkog dohotka), nastajale su od sredine 16. stoljeća dalje nove mitnice i druge zapreke trgovanju na slovenskom tlu, a bitno su se povećale i carinske tarife: tridesetnina na ugarskoj strani ugarsko-njemačke državne granice bila je već 1545/46. dvostruko povišena, a u šezdesetim godinama 16. stoljeća mitničke su tarife u unutarnjim austrijskim pokrajinama narasle u tolikoj mjeri da su oko god. 1564. privremeno gotovo ugušile trgovinu volovskim kožama, a nakon 1569. god. i tranzitnu trgovinu ugarskom stokom u Veneciju, jer se cijena stoci toliko povećala da je bila previsoka za maksimirane cijene mesa na tržnici u Veneciji; tek s dozvolom da mogu mletački trgovci sami nabavljati blago na ugarskim tržištima 1572. god. ta je trgovina ponovo oživjela, no iskliznula je iz domaćih ruku u gotovo potpun monopol mletačke družbe »della beccaria«. U slovenskim zemljama bilo je, uz otežane uvjete za seljačko trgovanje, bez sumnje za seljaka najosjetljivije veliko povećanje zemaljskih poreza u šezdesetim i sedamdesetim godinama, nakon što su oni bili iz 1543. god. sistematski uređeni i raspoređeni po habsburškim zemljama, kao i ubiranje unutar zemalja. Kada su kranjski zemaljski staleži za osjetljivo povećanje poreza 1570. godine dobili pravo da ubiru carinu kod izvoza različitih predmeta koje su izvozili iz zemlje, bio je to za seljaka dvostruki udarac: uz povećani porez pogoršali su se i uvjeti za njihovo trgovanje. Upravo od 1570. god. bio

je uveden u Kranjskoj novi porez na uživanje vina, koji je izazvao proširenu bunu u vinogradarskim područjima te se morao dodatak bitno ublažiti. Oko te godine također je — uz plaćanje posebnog podavanja — prisilno uvedeno seljačko nasljedno pravo za korištenje zemlje (Kaufrecht) na vlastelinstvima zemaljskog kneza (ili na založnim vlastelinstvima ili na onima koje je imao sâm i kao vlastelin) potaklo više pokrajinskih buna. Godine 1572. u lipnju došlo je na sajmu u Laškem do prve poznate bune drukčijeg tipa, kada su se seljaci suprotstavili plaćanju novouvedenog nameta te su im činovnici koji su ga tražili jedva izmakli. Konačno je izazvalo padanje vrijednosti novca što se postepeno širilo i povećavalo nakon gospodarskog sloma Fuggera (1558), stalno veći pritisak feudalaca na seljačke proizvode u vezi sa vlastelinskim monopolizacijskim težnjama u trgovini poljodjelskim i stočnim proizvodima, što je sužavalo mogućnost zaslužbe seljaka od seljačke trgovine. Napose je taj spor bio izražen i u Hrvatskoj u vezi s trgovanjem s utverdama na granici gdje je vojska predstavljala tako znatnog potrošača da su o oblicima toga trgovanja više puta u to vrijeme raspravljali i ugarski i hrvatski sabor.

Međutim, dok smo o svemu tome — i o lokalnim bunama kao prethodnicama velike bune hrvatskih i slovenskih seljaka — upoznati preko posve pouzdanih i opsežnih izvora, izvori su za *program velike bune* znatno slabiji. Poznati su nam ili po nekim obavijestima sa suprotne strane (preko pisama među feudalcima koji zahtijevaju vrlo pažljiv i kritičan pretres) ili iskazima uhvaćenih buntovnika pri čemu su zatvorenici sigurno pokušavali što više prikriti svoje »krivnje« (a katkad i svaliti ih na nekoga drugog), dok su naprotiv istražitelji pokušavali pronaći u iskazima što više i što teže optužbe protiv uhvaćenih buntovnika. Dakako, bilo je i drugačijih slučajeva. Tako je Tahij još u ožujku 1573. optuživao Gregorijanca da je dao zadnji čas (*nouissime*) na zagorskim vlastelinstvima uhvatiti »djelomice kapetane, djelomično ustaničke glavare« i da je poslao u Ljubljani »na torturu« samo one kod kojih mu se činilo da će se »opravdati pred Nijemcima« od optužbi koje su u vezi s početkom bune padale na nj, dok druge drži u zatvoru »da ne bi mogli iskazati ono što znaju o prošlim i sadašnjim nemirima« (*Arhiv. vjesnik X, 1967, str. 79*). Zaista poseban primjer bio je u tom pogledu Drašković kojemu je moguće, prema njegovim vlastitim pismima, dokazati da se opirao ispitivanju pobunjenika koji su bili u njegovim zatvorima bez posebne careve dozvole, ujedno se pak potrudio maknuti sa svijeta barem neke najviđenije pobunjenike (Gupca i još neke) prije nego što je mogao doći iz Beča odgovor na njegovo pitanje da li se imaju zatvorenici preslušati. Isto je tako u tom pogledu značajno da u Arhivu kranjskih zemaljskih staleža nema traga o tome da bi bili ikada iz Zagreba poslali kakav zapisnik o preslušavanju zatvorenika iako su se oni za njih zanimali, slično kao što je na značenje tih preslušavanja upozoravao i štajerski zemaljski poglavar Hans Scherffenberg (*Arhiv. vjes. XI—XII, 1968—1969 str. 34*). I nastajanje tih izvora zadržavali su dakle različiti filtri i time određivali svjedočanstva koja su se nama sačuvala.

Zbog tog značenja izvora poznat nam je program ustaničkog »bratstva« (očito je da je to ime značilo u Hrvatskoj isto što i »zveza« u slovenskim zemljama — iako nije isključeno da se u tom imenu isprepliće sa hrvatsko-slovenskom seljačkom bunom također i tradicija njemačke seljačke vojske u kojoj je bilo

nekoliko puta upotrijebljeno ime »christenliche Bruderschaft«) samo po pojedinih isječcima, iznuđenim (ali i iskrivljenima) katkada i torturom, koje nije uvijek lako udružiti u cjelinu. Pri tom od cjelokupnog programa ustanika bez sumnje mnogo toga nedostaje, pa su seljačke pritužbe i usmjeravanja ciljeva u zapisnicima dane mnogo kraće nego što bi bile u vlastitim seljačkim pritužbama ili artiklima. Prednost je ovih izvora samo u tome što proizlaze svi u biti iz iste faze bune — svi se oslanjaju na znanje buntovnika u času kad je buna prerasla u otvoreni, široki ustanak, koji je tako i tako trajao samo dva tjedna, pa zbog te vremenske ograničenosti ne može sadržavati nikakva značajnijeg *općeg* uspona seljačkih koncepcija, a napose ne takva koji bi zahvatio seljačku bunu, odnosno sve pobunjeničko »bratstvo« u cjelini.

Josip Adamček pokušava — djelomice prema uzoru Julijana Bromleja — u tim iskazima razlikovati ipak više razina uglavnom na tri načina, koji se ne mogu svi jednako održati:

a) Najprije upozorava da izlaze neke razlike otuda što je buna zahvatila različite predjele te se u iskazima uhvaćenih pobunjenika pokazuju i lokalne i ne samo opće buntovničke težnje i zahtjevi (Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 111). To je upozorenje opravdano, iako nije novo, jer već i dosada takvih osamljenih osobitosti gotovo nitko nije ubrajavao u program velike bune, nego smo ih kod analize *tog* programa obično puštali na strani ili smo barem upozoravali na njih kao na posebnost neke sredine (kao npr. na zahtjev za »starom pravdom« u području Krškog polja). Dakako, ne mogu se izlučivati kao *lokalne* posebnosti oni specifični zahtjevi u *središtu* bune u Hrvatskom zagorju koji su odigrali bitnu ulogu u razvoju bune i ponavljaju se u većini preslušavanja zatočenika i u programu velike bune.

b) Time smo već kod druge i spornije Adamčekove hipoteze, da je jedino za lokalnu bunu god. 1572. na susedgradskom i donjostubičkom vlastelinstvu karakterističan kao buntovnički »glavni cilj uklanjanje Tahija sa vlastelinstva«. Izjavljivali su da se bore samo protiv njegove tiranije i protiv obeščašćivanja svojih sestara, supruga i kćeri... Štoviše, težili su da joj na taj način dadu i neki legalni alibi (tužbe protiv Tahija). Zbog svega toga treba dobro paziti na to da se pri rekonstruiranju programa opće bune 1573. ne upotrijebe podaci iz tog perioda, dok je seljačka borba imala samo ograničene, lokalne ciljeve« (Radovi F. F., *Odsjek za povijest* 6, 1968, str. 87 i d.). Ova hipoteza pak ne uzima u obzir ni činjenice da je i opća buna gotovo do konca svojih priprema povezana s istim oblicima borbe protiv Tahija (posljednje izaslanstvo seljaka u Bratislavu kralju pošlo je još u listopadu 1572; kraljevska komisija je posljednji put posredovala na vlastelinstvu još u početku siječnja 1573; veze sa Gregorijancem dadu se dokazati sve do u prve dane same opće bune, a njihova je podloga upravo borba protiv Tahija), koje označuju oblikovanje *lokalnog* izlazišta opće bune u Hrvatskom zagorju a ne uzima u obzir ni činjenice da je bilo za veliki broj zatvorenika odstranjenje Tahija značajan cilj još i u doba opće bune. Jednostavno ispuštanje te činjenice dakle predstavlja deformaciju istinitih iskaza (što Adamček krivo predbacuje povjesničarima koji tu činjenicu prihvaćaju u skladu s izvorima); dakako, sada je potrebna drugačija interpretacija te činjenice — u vrijeme lokalne bune radilo se o tome da se

odstrani Taši i to samo na dva zemljišna vlastelinstva, u vrijeme opće bune taj se je cilj udružio s borbom za odstranjenje cjelokupne feudalne organizacije gospodarstva, društvenih odnosa i državne vlasti, a sve to bilo je za Tašijeve podanike još uvijek najkonkretnije predstavljeno njegovim »tiranstvom« i s neuspješnom borbom protiv njegove vlasti po svim djelomice »legalnim« putovima.

c) Adamček pokušava razlikovati program vodstva od programa mnoštva ustanika, pozivajući se na iskaze ustanika da su sva savjetovanja zapovjednika bila »tajna« (usporedi Rački, *Starine* 7, str. 299; Adamček, *Arhiv. vjesn.* 11—12, 1968/69, str. 34, i 36. t. 7). Prema tim porukama čini se, doduše, da su bile odluke takvih »tajnih savjetovanja« ograničene prije svega na vojničke stvari i nacрте (Allerlay Prackhtichen, Anschleg, quonam profecturi itd.), a ne na ustanički program.

Kao »program opće bune« možemo uz to smatrati samo stvari koje su izrasle iz seljačkog života, te su zbog toga značile — sa vizijom novog društvenog uređenja i seljačkog oslobođenja — svakako najznačajnije sredstvo da se privuče što veći broj podanika u ustaničke vojničke odrede. A i sami izvori svjedoče o takvu iskorištavanju ustaničkog programa. »Ilija i druge poglavice uvjeravali su ljudstvo da će biti oslobođeni podavanja i služenja, što sada moraju trpjeti, od zamaka koji će biti oslobođeni na takav način« kao »Kunšperk, Bizeljsko i susjedni krajevi u Štajerskoj« (*Arhiv. vjesn.* XI—XII, str. 36, t. 4); stanovnici su Radeča onda kada se među njih širila buntovnička organizacija očito isto već poznali slične ustaničke zahtjeve. Ilija (prema cjelovitom tekstu Prunnerove poruke iz Junkloštra, objavljenog u časopisu *Kaj*, II/2, 1969, str. 36—38 u prijevodu I. Filipovića, vidi se da se radi o njemu, a ne o Štercu, kako smo mislili dosad prema nepotpunom objavljivanju teksta kod Kronesa i Račkog) nije se nikako ustručavao da navede glavne točke programa kad ga je Prunner kao upravitelj Jurkloštarskog samostana upitao »što traži u samostanu i tko ga šalje amo«. Upravnik Kozjega Graffensteiner u svom je izvještaju o buni (napisanom između 10. i 20. II 1573; *Gradski arhiv Regensburg, Ecclesiastica I*, facs. 26, 256 — kopiju mi je posredovao drug Simoniti), naveo je da je »zapovjednik Helias«, nakon što je prodro u Štajersku, »najprije na vlastelinstvu Brežice i u svim krajevima dao na znanje da je on prvi iza Boga i iznad cara i svih velikaša, da želi obnoviti pravu staru vjeru, odstraniti sve nove namete, trošarine, daće i slično«, te je *time* svuda na vlastelinstvima Brežice, Kunšperk, Cesargrad, Bizeljsko, Podsreda, Kozje, Pilštanj, Žusem, Planina, pa zatim uz Savu Rajhenburg, Sevnica, Kompolje . . . *pridobio sve muškarce seljake na svoju stranu*«. Sadržajno je taj izvještaj pretjeran i s obzirom na poredak širenja bune pod neposrednim Gregoričevim vodstvom nije to sve u skladu s time što nam je poznato preko neposrednih izvora o njemu. Svjedočenje o mobilizacijskom značenju ustaničkog programa i o njegovu obavještanju i širenju svuda kamo su ustanici došli sasvim je u skladu sa svime što inače znamo, napose o toj buni kao i o mehanizmima seljačkih buna i inače u tom razdoblju.

Upravo tu ulogu programa velike bune potvrđuje i činjenica da se iskazi u tom pogledu često ponavljaju — baš s obzirom na zahtjeve buntovnika koji nisu vezani položajem na ovom ili onom zemljišnom vlastelinstvu, nego sa

širim gospodarskim pitanjima i općenitijim crtama organizacije vlasti u zemlji. Dok je među nastajanjem osnovnih žarišta buna težište tužbi povezano sasvim jasno s Tahijevim postupkom s podanicima a djelomice i s njegovim sporovima s drugim feudalcima — napose sa predstavnicima ugarske kraljevske komore na zagorskim vlastelinstvima koji su branili svoje interese, a pritom se više puta oslanjali na Tahijeva zlodjela prema podanicima, te sa Heningovcima koji su htjeli sebi povratiti u cijelosti oba zagorska vlastelinstva — s obzirom na zajednički program velike je bune drugačije. Borba protiv Tahija za zagorske je seljake još uvijek značajna, težište očuvanih čestica zajedničkog programa velike bune vezano je, međutim, posve jasno, s pobudama koje su sazrijevale već cijelo stoljeće prije u ustancima slovenskih kmetova i koje su imale posebno svoje utemeljenje upravo u privrednim promjenama u slovenskim zemljama poslije sredine 16. stoljeća, značajnim i za gospodarski položaj hrvatskih kmetova koje je već privukla trgovina preko slovenskih zemalja do mora ili u Veneciju.

Već je 7. veljače javljao Wolfgang Thurn iz Bistrice kod Pristave (u blizini Kostanjevice) o iskazu prvih zarobljenika koji su mu pali u ruke nakon bitke kod Krškog (5. II): »zarobljenici su toliko iskazivali, da je (buna) potekla otuda što su se više puta prituživali carskoj Milosti na svoje boli, protiv svojih gospodstva u Slavoniji, a osobito protiv Tahija zbog nameta, tridesetine, carine i drugih u zadnje vrijeme izmišljenih podavanja, sad su pak podnijeli svakovrsne teškoće s carinom, trošarinom i podavanjima nadvojvodskoj Visosti, pa ipak ne osjećaju nikakva olakšanja i poboljšanja. A od starine do sada bilo je trgovanje s njihovim dobrima slobodno i jer im gospoda nisu iskazivala nikakve pomoći... , prisegli su da će pobiti gospodu i sve što želi biti plemenitog sa ženama i djecom... U svim krajevima žele dobiti u svoje ruke carinike sa svime što im pripada te žele isto tako raznijeti njihove kuće. I neće da prestanu s time, pa neka traje sedam godina dok ne oslobode putove i prijelaze za putovanje do mora. Takve su mi stvari priznali i mnogi podanici koje su oni u noći digli i odveli sa sobom sa znakom bune, zizmelenom na šeširu« (J. Adamček, Seljačka buna, str. 112, tu s donekle dopunjenim čitanjem prema originalu).

Dalekosežnost buntovničkog programa najbolje je ocrtao uhvaćeni pobunjenički poglavar Ivan Svrač koji je prilikom svog drugog preslušavanja (25. II u Ljubljani) iskazao da »su namjerali ukinuti namete, daće i druge terete (Aufschlag, Däcz und anndere Auflagen) i boriti se s gospodom koja je bila protiv njih. Govorilo se i o tom da bi, kad bi gospodu svladali, uspostavili u Zagrebu carsko namjesništvo (od riječi do riječi »carski visoki ured« — so wollten Sie za Agram ain Khayserliche stell aufrichten), sami ubirali (javna — možda trošarinska) podavanja, census i poreze (die gefell, Zins vnmnd Steuer) i sami se brinuli za granicu (die Graniczen selbst versorgen). Vlastelu, naime, granica ništa ne brine.«

Taj su iskaz u nekom pogledu tumačili drugačije nego što mu daje značenje gornji prijevod. Rečenica o »brizi za granicu« bila bi po Bičanićevu mišljenju u vezi sa opskrbljivanjem posade u pograničnim krajevima te s osiguranjem seljačke trgovine protiv vlastelinskog monopola. Ipak, izraz »versorgen« znači u tadanjem jeziku »osigurati« (sicherstellen); seljačku brigu za sigurnost pred Turcima imao je pred očima i buntovnički vojni nacrt. Značajniji je Bromlejev pokušaj da »Khayserliche stell« protumačio kao »Carski prijesto« budućeg

seljačkog vladara u samostalnoj seljačkoj državi; inače se taj izraz više puta tumači kao »carska vlada«. Izraz »die Stelle« znači, doduše, obično zaista »mjesto« (na kome se stoji ili sjedi), »nadležstvo« (Behörde-stelle), služba (Dienst-stelle), a na te se pojmove Bromlej oslonio. No osim toga ta riječ u bavarskom kancelarijskom jeziku znači jednu između viših sudskih ili upravnih instanica, dok se niže imenuju samo Aemter ili Behörden (Bericht zur höchsten, zur allerhöchsten stelle)« (Schmeller, Bayr. Wörterb. III, str. 628). Očito je da je to značenje upotrijebljeno ovdje na području bavarskog dijalekta. I inače austrijski patentni o upravi poznaju taj izraz u tom značenju, iako obično u složenicama (die Oberste-Justizstelle i slično). Za izraz »vlada« njemački bi pisar upotrijebio »Regiment« ili »Regierung«. Doslovni prijevod glasio bi »carski visoki (ili najviši) ured« [ili, po mišljenju dr. Pferschija, i »carska vlada«]; u Svračevom iskazu očito se misli na »visoki« ili »najviši« *ured*, koji bi *preuzeo u zemlji svu vlast*, kod kojeg ipak ne smijemo ispustiti karakteristiku »carski«; taj atribut ne može odstraniti niti Josip Adamček (Seljačka buna str. 114) sa svojim prijevodom »carska oblast«, iako se inače bez nekog novog analiziranja teksta još uvijek priklanja Bromlejevoj tezi. Ispravljenim čitanjem Svračeva iskaza (Situla 13, Ljubljana 1973, str. 146) dobilo je ovo mišljenje i novu potvrdu. Svrač naime o odnosu pobunjenika prema caru nije govorio jedino tom prilikom, već i u svom ranijem iskazu (23. II), u kome je rekao da su pobunjenici »namjeravali zauzeti neka mjesta i napraviti pravedne naklade Njegovu Veličanstva samog« (Sie wollten etlich Flekhen ainnemmen vnnnd Jrer Mt selbst die gebür richtig machen).

Ali prema nacrtu ustanika bio bi taj ured svakako u *seljačkim* rukama (koliko smijemo zaključivati prema zajedničkim crtama ustaničkih organizacija, kao vrhovni organ buntovničkog »bratstva« ili »saveza«, koji bi imao zamijeniti najviše feudalne organizacije vlasti nad pokrajinom u kojoj bi pobijedila buna), a ne uobičajeni *carski* ured i uopće ne »ured« u pravom smislu riječi. Ni sadržaj prve ni druge riječi nije u golom prijevodu do kraja jasan. S obzirom na oznaku »carski«, s jedne strane, znademo da nikakvim izvorom koji je bilo kako u neposrednoj vezi s bilo kojim buntovničkim seljakom nije moguće dokazivati izjednačavanja »carski« = »seljački, buntovnički« (Bromlej kao i Adamček ostali su dužni čak i da barem pokušaju na bilo koji konkretni način da dokažu to tumačenje koje je prema tome ostalo jedino na razini neutemeljene pretpostavke), s druge strane ipak je isto toliko jasno, da »najviše mjesto« u *rukama seljaka* nije nikakav običan »carski« *ured*. Da li su bile međutim te razlike hrvatskim i slovenskim seljačkim buntovnicima već nešto jasnije nego seljačkim sudionicima njemačke seljačke vojske 1525, koji su se prema svojim programima borili određenije za društveno oslobođenje i jednakost nego bilo koja druga poznata seljačka buna 16. stoljeća, ali u tu borbu nisu uključivali i odstranjenja carske vlasti u njemačkoj državi nakon pobjede buntovnika? Čini se da potvrđuje tu sumnju — učvršćenu činjenicom da buntovnim seljacima 1573. svakako nije bila nepoznata veličina turske opasnosti (i s njom uvođenje zemljišnog gospodstva u osmanlijskoj varijanti!) te da ne može biti tek slučajnost da buna nije posegla nigdje u neposredno područje Maksimilijanove vojne organizacije uz ugarsko-tursku državnu granicu — još i više puta prilikom preslušavanja spominjana careva vlast, i to bez ograničavanja tek na pojedina gospodstva (ili Tahijeva ili druga), nego u *vezi sa općom*

ustaničkom pobjedom nad plemstvom u predjelima koje je zahvatila buna. Matko Turčić pri preslušavanju u Ljubljani (19. II) izjavio je da »su htjeli (buntovnici) xpostaviti carsku pravdu. Zbog nje je i počela ova buna«. (Sie wollten ein Khayserliche gerechtigkeit aufrichten. Derwegen sey dieser Pundt angefangen.). Isto je tako općenita Gregorićeva izjava pri prvom preslušavanju u Beču (11. IV), koja osim toga nije dana samo u obliku golog nijekanja svega što je sadržavalo pitanje, kao što je to karakteristično u većini drugih njegovih odgovora: »Ako bi već postigli prevlast, htjeli su se odmah podvrći poslušnosti njegova carskog veličanstva i vojvodskog dostojanstva« (Ob sy schon oberhandt genomen, wellen sy sich doch strackhs Irer Kay. M. vnnd der f. d. in die gehorsamb vnndergeben). Gotovo istim riječima na slično pitanje odgovorio je Mihajlo Gušetić (4. V.: kad bi protjerali Tahija »so wolten si sich strackhs der Khay. Mayt. vnd. Erz. durch. in gehorsamb. vndergeben, vn sunsten kheinen andern verer dienen«). Pokus interpretacije Gregorićeve izjave u smislu uskog značenja samo za Tahijeva zagorska vlastelinstva (Bromlej, Adamček) pogrešno se oslanja na poseban dio Gregorićeva preslušavanja o počecima seljačke bune i posebno pod torturom gdje je opet odgovarao isključivo o buntovničkim namjerama u doba lokalne bune 1572. (»das alles Ir beschluss, will vnnd mainung gewest sey: Sy wellen den Thähy Ferenzen nit einlassen, sonndern nur die Kay. M. allain zu ainem herrn haben«); kod tog dijela preslušavanja radi se, dakako, zaista o caru kao zemljišnom gospodinu (herrn), no ni prema vremenu na koje se odnosi ovaj odgovor, ni po njegovu obliku ne može ga se upotrijebiti za tumačenje bitno šireg odgovora na pitanje koje su bile namjere buntovnika *nakon njihove pobjede u doba široke bune*.¹ U to su vrijeme buntovnici mogli misliti samo na neposrednu podređenost caru kao »caru«, a ne kao zemljišnom gospodinu. O tom svjedoči i oblik nastupa buntovnika o pohodu u Štajerskoj, bilo da opisuju taj nastup vlastela bilo uhvaćeni buntovnici (Rački, *Starine* 7, str. 185 sl., 253, 291, 292, 300, 176, 255 sl.). Iako su obećali podanicima ukidanje svih vlastelinskih podavanja i služanja (tributa ac servitia: Adamček, *Arhiv. vjes.* XI—XII, 1968—1969, str. 36), buntovnici su se zadovoljili time da su im se zamkovi »podvrgli« tako da su im upravitelji dobara ili vlastela dali hranu i piće, ponegdje i nešto oružja i baruta, te da su se njihovi podanici pridružili buni; zamkove same nisu ni

¹ Kako Bromlej tako i Adamček su, naime, isuviše malo precizno analizirali preslušavanje Ilije Gregorića u Beču pa zbog toga nisu primijetili, da su bila pitanja prilikom njegova prvog preslušavanja vrlo jasno podijeljena u tri grupe — pitanja 1—10 odnose se na događaje prije široke otvorene bune, to jest na razdoblje lokalne bune na oba zagorska vlastelinstva, pitanja 18—26 na Gregorićevu osobnu ulogu u događajima, a pitanja 11—17 vrlo jasno na široku bunu siječnja i veljače 1573, uz upotrebu Draškovićevih pisama i zapisnika preslušavanja u Ljubljani (za sva preslušavanja Gregorića i Gušetića formulirao je pitanja Dvorski vojni savjet i poslao ih bečkom gradskom sucu: jesu li namjeravali prognati vlasti i vlastelu, osnovati novu vladu i koga su namjeravali izabrati za kralja (11), da li su namjeravali ukinuti maltarine, naklade i podavanja (12), kakav je sporazum imao s Turcima (13), kako se namjeravao držati prema Turcima, ukoliko bi mu uspjelo dobiti prevlast (14), što je namjeravao započeti protiv cara ili nadvojvode (15), koliko zamaka, dvoraca i trgovišta je oplijenio i napao (16), koje je vlasteline i druge koji su se postavili protiv njega, dao pobiti (17). Spornu izjavu dao je kao odgovor na 14. pitanje (Da es Ime gelungen, das Er Oberhand bekhumen, wess er sich gegen den Türgkhen verhalten het wölllen?), dakle nesumnjivo u vezi sa širokim ustankom pobunjenika.

rušili, osim u rijetkim slučajevima u Hrvatskoj, niti su ih zaposjeli. Praksa je još jako daleko od teoretskog programa, i vlastela su sama mislila da je taj pohod tek priprema za kasnije osvajanje zamkova koje će proći, međutim, lako i brzo, jer su dvorci lišeni sve momčadi za obranu (Graffensteinerovo pismo u regensburškom arhivu: dan der hauffen hiruben, als vermelt, hat voran ziehen vnd den gemainen Man in Ländern an sich bringen wollen, vnd so nun die Manschafft allenthalben von gschlössern entzogen, heten die andern an die gschlösser vnd steet gesetzt).

Podređenost vrhovnog organa zemaljske vlasti caru, na kakvu su pomišljali buntovnici, bila bi dakle više simbolična nego istinska; upravo zato i doslovni prijevod »ured« (ili »vlada«) ne odgovara pravom sadržaju teksta. Stvarnoj nepotpunoj dozrelosti buntovničkih koncepata u tom pogledu i ujedno okviru tadašnje državne organizacije (u kojoj su mogli biti pod carem uz feudalno organizirane pokrajine i švicarski kantoni te teritoriji slobodnih državnih gradova — te u okviru koje se oko 1600. gotovo ispunila težnja kočevskih seljaka da s pristankom zemaljskog kneza sami preuzmu zemljišno gospodarstvo u svoje ruke), odgovara sigurno najbolje izraz »namjesništvo«, jer i »regiment« (vlada) mnogo je više u rukama vladara koji je postavio njegove članove kao svoje činovnike.

Josip Adamček prigovara tome mišljenju (po uzoru na Bromleja) nesumnjivo najviše iz pretpostavke da bi postavljenje »carskog namjesništva« — iako u seljačkim buntovničkim rukama! — značilo »nepokolebljivu vjernost... Habsburškoj monarhiji«, odnosno da »su ustanici i dalje htjeli ostati pod bečkim carem«. Čitav se taj nacrt, dakako ne obazirući se na »carsku« nadoblast — posebno još ako gledamo na nj u vezi s buntovničkim vojnim nacrtom i sa proširenošću teritorija koji je zauzimao — nikako ne može označiti kao »lojalan« prema *zemaljskom knezu*. Za unutrašnje austrijske zemlje nacrt o ostvarenju novog političkog organizma između turske granice i Tršćanskog zaljeva pod nosiocem javne uprave u Zagrebu koji bi priznavao samo podređenost carevoj vlasti kao takvoj, značio je dakako i bunu protiv vlasti zemaljskog kneza, a u Hrvatskoj isto tako otcjepljenje od ugarskog »kraljevstva«. Seljačka vlast bi se, ako bi se takav nacrt ostvario, u svakom slučaju uzdigla toliko visoko koliko bi se mogla prema tadanjim političkim pojmovima, tako da se ne bi ništa povećala s izborom kakva seljačkog »kralja«. Primjer Švicarske, koja se odijelila od njemačke države tek 1648, dokazuje i teoretsku mogućnost ostvarenja takvih nacrtova. »Habsburška monarhija« sa svim time, dakako, nema nikakve veze, jer je tada još nije bilo, nego se o njoj može govoriti tek od 18. stoljeća nadalje, dok još primanje pragmatičke sankcije svjedoči tek o personalnoj uniji cijelog niza zemalja u kojima nisu pokazivali staleži, odnosno sabori još nikakve skupne državne svijesti. Adamčekovo i Bromlejevo ishodište pri obradi tog pitanja unosi u 16. stoljeće misaonu strukturu i državnu organizaciju koje su nekoliko stoljeća mlađe pa zbog toga u tim okvirima ne mogu prihvatiti Svračev program, onako *kako je uistinu bio izrečen*.

S obzirom na različite izraze za podavanje i poreze ponegdje smo također u sumnji; očito je da sam zapisničar, koji je prevodio hrvatske (iako kajkavske) odgovore na njemački nije prevedenih izraza dobro razumio jer izraze ponavlja na takav način da nije njihovo različito značenje uvijek jasno. Izraz »Däcz« može imati za podlogu hrvatski izraz »dača«, koji znači sva različita

podavanja na zemljišnom vlastelinstvu; također nije jasno značenje izraza »gefell«, pa možemo tvrditi tek toliko da se ne radi o podavanjima na vlastelinstvu (»pravda«), jer to zahvaća već drugi izraz (»Zins«).

Uz Svračev izraz značajnija je izjava samog Ilije Gregorića u Jurkloštru (6. II) — jedna među rijetkim saopćenim izjavama za vrijeme rasta bune, a ne u zatočeništvu —, da se kreću buntovnici po pokrajini »radi nameta, tridese-tine, dača, glavarine te da odvrate župnike od dača, glavarine i drugih poreza na propovjedaonicama, gdje bi morali objavljivati samo božju riječ, a o takvim stvarima šutjeti«. I stanovnici Radeča još su prije ugušenja bune čuli »da buntovnici ne namjeravaju raditi ništa zlo; hoće, naime, ukinuti tek nepravedne 'pravde' (Jarzinsen — godišnja podavanja zemljišnom vlastelinu), namete i dac« (izvještaj 19. II o događajima 5. i 6. II). Uvijek iznova pak govore izvori posebno o borbi protiv ograničavanja seljačkog trgovanja. Nešto smo od toga već susreli, druge vijesti izviru većinom od preslušavanja: tvrdili su da »su nam naše ceste zatvorene, htjeli smo ih dakle otvoriti« (Fistrić u Ljubljani 23. II); »namjeravali su napasti sakupljače nameta i dača« te »pristojbe učiniti pravednima« (Svrač, u Ljubljani 23. II); isto kao Wolf Thurn, obavještava i Graffensteiner da su »oplijenili i opustošili i sve mitnice i mitničare (dacarje) iako ih nisu zapalili«, a i osamljeni odjek bune u Zagorju na Savi bio je izražen upravo u napadu na mitnicu. Tek se iznimno dakle čuje — kao na Krškom polju (pismo Jošta Thurna 10. II) — o »staroj pravdi«, dok je često izražen otpor protiv zemljišnovlastelinskih tereta u cjelini, a posebno još otpor protiv onih podavanja (trošarina, mostarina, carina, itd.), koja su smanjivala dobitak od seljačkog trgovanja.

Sva širina buntovničkih namjera vidi se tek kad se uzmu u obzir njihovi vojni nacrti. Već su od početka bune kružila među plemstvom u slovenskim zemljama pretkazivanja da će buntovnici u više odreda prodrijeti u sve unutarnje austrijske zemlje. Bar je u tom pogledu otkrio gotovo čitav nacrt (možda s iznimkom okolice Ptuja?) iskaz Šimuna Gregorića, brata vrhovnog ustaničkog zapovjednika Ilije: »Ilija je odlučio kod Klanjca [pod Cesargradom uz Sutlu] da upadne u brežičko vlastelinstvo, digne seljake sa sobom, a zatim da pošalje jedan dio na Krško polje. Ti bi morali ići do Novog Mesta, a zatim opet dolje [kroz Belu Krajinu i Žumberak] do Jastrebarskog ili Samobora; on sam je pak namjeravao do Sevnice, Radeča, Laškog i Celja, do Vranskog nad Zschaidingera [Blaž Čajdinger bio je mitničar u toj značajnoj mitnici i u lipnju 1572. javio je u Graz bunu protiv naklada u Laškom!], zatim pak natrag do Rogatca i drugih seljaka iz Cesargrada. Oni iz Stubice morali bi ostati na granici da odbiju drugi upad kod kuće... Inače su mnogi među buntovnicima s kojima je [Gall u Brežicama] razgovarao rekli da žele ići do Ljubljane i morske obale i sve sebi podrediti« (u Brežicama, 22. II). Naravno zahvaća taj nacrt tek dio buntovničkih odjela — iako nesumnjivo najvažniji. Više put se govori o 3 odreda pobunjenika, a Gregorić je sam u ne posve jasnoj izjavi govorio čak o 6 (nije naime sigurno da li se to odnosi na njegovu vlastitu vojsku ili na sve buntovničke sile). Ako bi se radilo još samo o dva odjela, osim njegove vojske, bio bi nam sav nacrt približno utvrđen: u vrijeme kad je otišao Gregorić pod Cesargrad i dalje u Štajersku, otišao je naime Pasanac 29. ili 30. siječnja »sa svojim odjelom na drugu stranu Save«, po svoj prilici na Erdedijeve posjede oko Okića i Samobora s nakanom da otvori put žumberačkim

Uskocima s juga i da dobije vezu s njima. Treći odjel bio bi u tom slučaju kod Stubice i sjeverno od nje gdje su imali buntovnici po Gregorićevoj izjavi u Jurkloštru (6. II) »na Keglevićevom i Ratkajevom 3000 ljudi.« Taj odio (pod Gupcem) imao bi u tom slučaju svakako zadaću da širi bunu prema Međimurju, iako je njegov širi plan kakav konstruirao Adamček prije svega prema manje sigurnim plemićkim slatnjama i strahovanjima (Borl — Ptuj — Varaždin, Stubica ili Zagreb) prilično nesiguran. Manjih odjela bilo je sigurno još, a u njih je spadao i Štercov u donještajerskom »Urvaldu«, možda još i poseban odjel kod Susjedgrada ili kod Klanjca koji izvori isto tako spominju.

Taj buntovnički nacrt svakako je neobično jasno zamišljen. To vrijedi kako za područje koje su zahvatili svojim nacrtom tako i za sadržaj nacрта. Buntovnici su se okrenuli *protiv vlastele* a i *protiv crkve* ukoliko je ona branila ili podupirala vlastelu. U tom smjeru su ih vodile, svakako, prije svega konkretne osobine pojedinih svećenika. Već za prvobitno žarište bune u Hrvatskom zagorju znamo da je s jedne strane bar ponekad u župnom dvoru u Brdovcu kod župnika Babića bila čak nekakva ustanička pisarnica i da je imao Gregorić očito uže dodire s franjevcima na Mariji Gorici kod Brdovca, a s druge strane da su ustanici opljačkali crkvu u Klanjcu i više župnih dvorova i crkvenih posjeda; napali su samostane Jurkloštar i Lepoglavu a u cilj koji nisu postigli spadali su i kostanjevički i pleterski samostan. Kapelan u Radečima Kunc je mještane oduševljavao za bunu, ustanici bi pak nadalje rado bili dobili u svoje ruke upravitelja župe iz Loke pri Zidanem Mostu, Kotelja, koji je (s gazdaricom i svojom djecom) jedva uspio pobjeći, a za njega i njegov imetak interesirao se Gregorić još u Jurkloštru; ustanici su opljačkali župnika valjda i u Krškom (Graffensteiner). Sve bi se to moglo povezati i sa općom Gregorićevom izjavom o odnosu prema svećenstvu koju je iznio u Jurkloštru dok je Graffensteinerov izvještaj o namjeri da obnove »pravu staru vjeru« (u to vrijeme zaista znači takva izjava kod štajerskog plemstva — poslije gradačkog libela iz godine 1572 — prije katoličku vjeru, no ipak i kakvo drugo značenje — naročito vjera bez veze s vlastelom i podavanjima kao što je to bilo iz početka u kršćanstvu — svakako nije bilo isključeno). Napose je značajan potez ustaničkog programa bila i borba za slobodu seljačkog trgovanja od hrvatske granice do mora — uključujući i suprotstavljanje tridesetini —, koja je bila za široku bunu očito bar toliko značajan dio namjera seljaka koliko i buna protiv podavanja vlastelinu.

Buntovnici su kako pokazuju njihovi planovi namjeravali ustanoviti novo državno tijelo, novu zemlju na jugoistočnom dijelu njemačke države i u južnoj Ugarskoj bez obzira na državne granice na području koje je bilo razdijeljeno između dva vladara iz habsburške dinastije. Ta zemlja imala bi obuhvaćati hrvatske i dio slovenskih zemalja između Zagreba i mora u opsegu, koji možemo jedino pretpostavljati. Zemaljska vlast imala bi biti u rukama seljaka, »namjesništva« kao vrhovnog organa buntovničkog »bratstva« odnosno »saveza«; imala bi priznavati vrhovnu »carsku« vlast, ipak oblik te podređenosti prema fragmentarnim podacima nije jasan i ne znamo da li si ju je buntovnički savez i jasno predstavio. Buntovnici su priznavali potrebu poreza i podavanja, zahtijevali su međutim da o njihovoj visini, ubiranju i upotrebi mora odlučivati seljačko »carsko namjesništvo«. Revolucionarnost same borbe bila je pak nesumnjivo manje izrazita nego u slovenskoj seljačkoj

buni godine 1515. Buntovnici su naime oštetili ili porušili samo rijetke dvorce koje su osvojili (Cesargrad, Keglevičev kaštel kod Krapine i još neke druge), u Gregorićevom pohodu u Štajersku zadovoljili su se pak ako su im upravitelji ili vlastela iskazivali pokornost u brizi za njihovu prehranu i piće, a ponegdje i za barut i oružje.

Bromlej i Adamček, doduše, smatraju da su seljački nacrti išli i dalje, do namjere da izaberu Ambroza Gupca za »seljačkog kralja«. Bromlej se oslanjao pri tom na izvore koji u zadnjoj konsekvenci svi izviru od Draškovićevo prijedloga okrutne i hitne kazne glavnog buntovničkog vođe, Gupca. Za vrijeme bune o tome nema nikakve vijesti. Prvi put se javlja tvrdnja o izboru Gupca za kralja u oba Draškovićeve pisma dana 11. II kao sastavni dio obrazloženja posebnog načina Gupčevog pogubljenja. Gregorijančeva poruka, sadržana u Turnovu pismu od 16. II tek je odjek Draškovićeve osude i nema samostalne vrijednosti. U vezu s buntovnicima došla je Draškovićeva tvrdnja samo u pitanjima za Gregorića i Gušetića prilikom preslušavanja u Beču, opet kao izraz Draškovićeve tvrdnje i izvršene osude. Oba su uhvaćena buntovnika tvrdnju da su seljaci izabrali svoga kralja odbijala. Zato ima u iskazima buntovnika čitav niz takvih koji posredno odbacuju Draškovićevo tvrdnju, pogotovo svi iskazi koji označuju kao prvog ustanika Iliju Gregorića (pored dosad poznatih još iskazi zatočenika u Gracu — plurimi eorum confessi sunt, quod in ea seditione Elias Gregorits supremus fuerit dux — *Arhiv. vjesn.* XI—XII, 1968—1969, str. 35, i Graffensteinerova obavijest o buni, gl. citat u ranijem tekstu), ali i druge koje govore o kolegijalnom vodstvu bune i slično. Zadnja pitanja pripremljena 13. lipnja za Gregorića i Gušetića, svjedoče da je sve gradivo koje je o buni dobio bečki dvorski vojni savjet (nesumnjivo i zapisnici preslušavanja zarobljenika u Zagrebu poslije 15. ožujka, poslati Dvorskom ratnom vijeću početkom svibnja 1573, koji su propali i u Zagrebu i u Beču) uvjerio i ovaj ured o neutemeljenosti Draškovićeve tvrdnje (quod etsi Elias ipse in prioribus suis fassionibus persuadere conatus fuerit, se Gubesy, Passanatzy et aliorum sociorum impulsu coactum illi coniurationi se adiunxisse, tamen pleraeque omnes hae fassiones testantur, ipsum primum et praecipuum concitatae huius seditionis esse auctorem — *Arhiv. vjesn.* XI—XII, str. 27). Dosad poznati izvori Draškovićevo su tvrdnju dakle odlučno odbijali.²

² J. Adamček je, zbog tog saznanja po kojem se razlikuje od Bromleja pokušavao u predavanju o programu pobunjenika na naučnom savjetovanju u Stubici (7. II 1973) vratiti povjerenje u Draškovićevo izvještaje, jer su, navodno, njegovi izvještaji caru u vrijeme ustanka o njegovom toku bili pouzdani i jer također zbog svoje akcije protiv pobunjenika nije bio u neprilici, pošto bi Maksimilijan II već u početku veljače — svojim odlukama — potvrdio banove mjere. Prva je tvrdnja osnovana, a druga ne više sasvim, jer je u carevom »mandatu« od 8. II doživio ban više prijekora i zbog njih pokušava u pismu od 15. II da se nekako opravda (Rački, *Starine* 7, str. 236 sl.). A prije svega čvrsto stoji činjenica da Draškovićeve pisma o postupku sa zarobljenim pobunjenicima sasvim ruše povjerenje u njegov izvještaje o Gupcu: Iako su banu redom svi ukazivali na potrebu da sprovede preslušavanje pobunjenika i iako su Draškovića koji je držao zarobljenike u svojim zatvorima na Kaptolu (u svom dijelu Zagreba) svi molili za izvještaje o preslušavanjima (24. i 25. II kranjski zemaljski staleži odnosno zemaljski poglavar; 28. III car — Quae de primis inceptoribus rusticanae seditionis in examinatione comperies, ea nobis explicanda abs te expectamus — 11. IV štajerski zemaljski poglavar, a u travnju još i dvorski vojni savjet; Rački, *Starine* 7, str. 271 sl. i 286; Adamček, *Arhiv. vjesn.* XI—XII, 1968—1969, str. 34 sl., 464), odugovlačio je sa početkom preslušavanja

Adamček je zaista našao novu obavijest takove vrste — prvu, koja nije neposredno ovisna o Draškovićevom pismu i osudi — u optužbi plemstva (koncem 1573) varaždinske županije protiv Keglevićevog pljačkanja zemljišta između Stubice i Krapine nakon bitke kod Stubice (*Arhiv. vjes.* X, 1967, str. 80—85). *Rugajući* se njegovoj obrani na prvu njihovu pritužbu oni naime pitaju: »cur non tunc cum illi per colonos nostros ad decem millia aurorum damna inferebant, in illos scelestos et fasciosos cur non in unum nefandum ex scelesto citarida electum Regem Ghwbez exercuit et distentavit, . . . cur non nefandum regem Ghwbez cum suis complicibus . . . per barbam areptum ligauerit?« (str. 82). Na žalost i taj izvor ne mijenja pitanje. Nastao je *predugo iza usmrćenja Gupca kao »seljačkog kralja*«, da bi obavijest mogla vrijediti kao samostalna, osim kad bi sama mogla dokazati svoju samostalnost. No baš je u tom smislu tekst čudan i nerazumljiv. Što bi imao značiti izbor po »pjevaču uz kitaru« ili »tamburašu« kako to prevodi Adamček ili uspon od takovog »pjevača« do seljačkog kralja (tekst se može razumjeti na oba ova načina). Tekst postaje jasan tek onda ako je autor te latinštine mislio njemački ili — što je vjerojatnije, jer je *njemački izraz slabo shvaćen* — upotrijebio neku njemačku obavijest o tome: podloga za besmislenog »pjevača uz kitaru« može biti samo njemački izraz za »bukača, nemirnjaka, buntovnika«

do sredine travnja. Na dan 3. III pisao je kranjskim zemaljskim staležima da zarobljenike nije još preslušavao (nondum examinavimus), jer nije još primio carev odgovor na svoje pismo o ovom pitanju; do carevog odgovora nema namjere da počinje preslušavanje uz upotrebu torture, »a na gole ili i nešto više tvrde riječi ovi tvrdoglavi pobunjenici neće da iskažu ništa što bi spadalo k stvari« (Rački, *Starine* 7, str. 282). I nadvojvodi Karlu poručivao je 15. III, da s preslušavanjima nije još počeo, jer navodno čeka Herberta Auersperga i Vida Hallecka (zapovjednike Hrvatske odnosno Slavonske krajine!) koje je car »sada« postavio za svoje komesare prilikom preslušavanja, a ujedno je obećao kako će »iskaze . . . što ranije poslati« caru i nadvojvodi (Rački *Starine* 7, str. 285); preslušavanje, međutim, i 14. IV nije još počelo jer je, navodno, još uvijek čekao na komesare (ispričavanje u pismu caru, Rački, *Starine* 7, str. 292 sl.) Preslušavanja u Zagrebu bila su završena tek do 2. V (Halleckov izvještaj štajerskim zemaljskim staležima, Adamček, *Arhiv. vjesn.* XI—XII, 1968—1969, str. 458) i Halleck ih je zatim odmah poslao u Beč Dvorskom vojnom vijeću (Pasančev iskaz bio je 11. V. već upotrijebljen prilikom trećeg Gregorićevog preslušavanja, Rački, *Starine* 7, str. 352; u vezi s tim Dvorski vojni savjet pisao je još Hallecku 17. V, a u istom mjesecu jednako tako i Draškoviću i ugarskoj kraljevskoj kancelariji, Adamček, *Arhiv. vjesn.* XI—XII, 1968—1969, str. 461 i 463) Ne samo da se u čitavoj ovoj korespondenciji nikad više ne spominje Gubec kao pobunjenički »kralj« — čak ni u Draškovićevu pismu koje je pisao caru upravo na dan Gupčeve justifikacije (Dvorski ratni savjet čak ni početkom svibnja nije bio ni obaviješten o Gupčevoj justifikaciji i živio je u uvjerenju, da Gubec još uvijek leži u banskom zatvoru!) — i da Draškovićeva tvrdnja 2. III kako pobunjenici bez torture neće da ispovijede ništa bitno očito nije u skladu s njegovim »znanjem« o Gupcu kao seljačkom »kralju« 11. II i time pobuđuje opravdanu sumnju u pouzdanost ovog znanja i u njegovu vrijednost, već je i Dvorski vojni savjet sasvim jasno odbacio ovaj Draškovićev izvještaj, otkad je raspolagao zapisnicima svih zarobljenih pobunjenika, i onih iz bitke kod Stubičkih Toplica, preslušanih u Zagrebu: Jedino u prvom i drugom Gregorićevom i prvom Gušetićevom preslušavanju (11. IV i 4. V) upotrijebio je u formulaciji pitanja Draškovićevu tvrdnju u pismu od 11. II, u pitanjima za treće Gregorićevo preslušavanje ovu je tvrdnju već napustio, a pitanja za četvrto Gregorićevo preslušavanje svjedoče neposredno da je ovu tvrdnju i odbacio. Prema mom mišljenju ovo je dovoljno i za nas, jer su u Beču u to vrijeme raspolagali vrlo velikim brojem izvora i iskaza, koji su kasnije propali i mi danas njima više ne raspolazemo.

i sl., »Layrman« (današnji Lärmer), kojeg je zaista baš u pismu iz Varaždina upotrijebio za buntovnike zapovjednik slavonske krajine Vid Halleck (14. II., Rački, str. 234), a susrećemo ga i inače s istim značenjem više puta u sačuvanim aktima. S takovim nesporazumom, koji dokazuje literarnu tradiciju obavijesti postaje originalnost nove obavijesti dakako krajnje nepouzdana i ne može prevagnuti nad onim direktnim iskazima uhićenika, koji se nikako ne mogu spojiti sa Draškovićevom tvrdnjom.

Neki su potezi buntovničkog nacrtu očito uzeti iz starijih seljačkih buna u Sloveniji, tako da već sami po sebi svjedoče o povezivanju seljaka s obje strane granice prije početka velike bune. Već god. 1515. su buntovnici zahtijevali vlast za svoj seljački savez koja bi odlučivala o porezima. Isto su se tako borili protiv mitnica, priznavali su potrebu javnih podavanja te su se isto tako nadali da car neće ući u borbu na strani plemstva. Već su se kuruški buntovnici 1478. isto tako suprotstavljali svećenstvu koje je podupiralo vlastelu i koje se nije htjelo pridružiti seljačkom savezu. Prema ugarskim buntovnicima iz god. 1514. ponegdje su buntovnici iz god. 1573. preuzeli ime »križari«, prema njemačkoj seljačkoj vojsci možda ime »bratstvo«. Djelomično nove crte znače jači naglasak na borbi za slobodu seljačkog trgovanja (najprije u buni protiv vinskog poreza, zatim lipnja 1572. na sajmu u Laškom) i jasnija formulacija stanovišta prema svećenstvu, a bitno nova crta u buntovničkom nacrtu je to da su se buntovnici ovog puta oslobodili granice zemlje kao granice do koje su organizirali svoje buntovničko »bratstvo«. Samo radi toga mogao je nastati tako jasan i širok vojni plan. Podloga ovog povezivanja u formulaciji programa naravno je životna povezanost ovih područja kako u obrani protiv Turaka tako i u privrednom životu (seljačka trgovina!)

Konačno i činjenica da je Nikola Istvanfi nekoliko desetljeća nakon bune dodao Gupcu čije pravo ime nije mogao naći u izvorima, ime »Matija« sigurno po legendarnom »Kralju Matjažu« (»Kralju Matiji«), govori nešto i o istinskim nadama seljaka u to vrijeme. I dosad smo znali da su pjevali pjesme o Kralju Majtažu Slovenci na krajnjem zapadnom rubu slovenskog teritorija već sredinom 16. stoljeća (M. A. Nicoletti o Tolmincima, 1571). Istvanfijevo povezivanje pak dokazuje da se je već tada radilo o legendarnom kralju koji će osloboditi narod od njegovih tegoba. Upravo bi ta legenda mogla biti jedina stvarna podloga Draškovićeve misli na kakav da se način riješi glavnog buntovničkog vođe. Upravo zbog toga mislim da je za Gupca opravdano ime »seljački kralj Matija-Ambroz Gubec«, koje povezuje povijesnu istinu zagorskog seljaka s njegovom legendarnošću.

Na tom je stupnju bar u tom pogledu pukao razvoj jednog stoljeća uspona i sve jasnijeg oblikovanja buntovničke volje. Seljaci su se bunili ponovo i ponovo do ožujске revolucije 1848, no premoć najamničke vojske bivala je sve veća, uz postepeno opadanje turske opasnosti i moći postajala je pogranična vojska još brže uporabiva za to da ugušuje bune, podanici su pak bili izuzeti iz povremene vojne službe uz granicu te su tako izgubili priliku da se uvježbaju kao vojnici i steknu iskustva za ratovanje. Nakon sloma plemstva u protureformaciji nestalo je nade u carsku pomoć pri sporu podanika sa vlastelom. Barokna je crkva tako snažno uspostavila »tabu« nad sjećanjima na velike bune 16. stoljeća, da u slovenskoj narodnoj predaji nema nikakvih sjećanja na najveće vlastite bune seljaka u 16. stoljeću.

Tek katkada, kao u tolminskoj buni godine 1713. (tvrdnja »da je njegovo carsko veličanstvo samo njihov [ustanički] službenik i da će tek sad oni stvar pravo uzeti u ruke«; u izjavi: »mi nećemo pravdu, nego rat, i cijela će zemlja i Kranjska biti udruženi s nama«), zasvijetle još kakvi novi i jasniji koncepti, a inače se radi o ograničenim sukobima, u najviše slučajeva već i prostorno, a uvijek sadržajno. U vrijeme Marije Terezije i Josipa II. carski je ugled ponovo porastao iako su seljaci sve nestrpljivije očekivali zemljišni oprost. Ujedno je pak postajalo jasno da prelazi odlučujuća uloga bar pri oblikovanju koncepta budućeg društva u sukobu s feudalnim društvom na leđa građanstva, dok će seljak u budućoj revoluciji biti prije svega »vojnik« pod čijim pritiskom će sigurno padati dvorci.

Zato se možemo u toj točki povijesnog razvoja buntovničkog programa vratiti k ishodištu tog raspravljanja i odvagnuti srodnost seljačkih koncepcija posebno s obzirom na buntovnički program i program Osvobodilne fronte, tj. s prvih sedam »temeljnih točaka Osvobodilne fronte« iz studenog 1941. Dakako jasnoća formulacije je u »temeljnim točkama« bitno drugačija, tako da možemo upozoravati na srodnost samo s obzirom na najbitnije crte.

S obzirom na 6. i 7. točku (preuzimanje vlasti, narodna demokracija) susrećemo po sadržaju jednako vrijedne zahtjeve u buntovničkim programima već od 1478. dalje; 4. točki (preoblikovanja narodne svijesti) sličnog gesla ili zahtjeva nije doduše bilo u buntovničkim programima, no bez praktičnog ostvarivanja seljačkog karaktera u tom smislu uopće ne bi moglo doći ni do buntovničkog programa, niti do seljačkih buna od 1478. dalje. Prvu točku (nepomirljiva oboružana akcija) susrećemo u praksi najjasnije izraženu u slovenskoj seljačkoj buni 1515., a u teoriji odnosno svijesti jasno opredijeljeno više puta u hrvatsko-slovenskoj, ali već i u koruskoj buni 1478. Druga i treća točka (oslobođenje i združenje svih Slovenaca, suradnja s drugim jugoslavenskim narodima) bile su još izvan misaonog dometa tadanjeg seljaka. Usprkos tome slovenska je seljačka buna 1515. [do 80.000 članova saveza kod 500.000—600.000 stanovnika] značila praktično ostvarenje prve od te dvije točke, a 1573. bilo je praktično ostvarenje toga uvršteno u buntovnički program, kad je ujedno došlo i do praktičnog povezivanja preko državne granice među slovenskim zemljama i »ostacima ostataka« Hrvatske. Kao što nam se pokazala velika srodnost među početkom i koncem povijesnog razvoja od seljačkih buna do narodno-oslobodilačke borbe uopće, tako nam se upravo to pokazuje posebno u analizi programa seljačkih ustanika 1473. do 1573.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE PROGRAMMENTWICKLUNG DER SLOWENISCHEN BAUERNAUFSTÄNDE SEIT D. J. 1473 BIS Z. J. 1573.

Die innere Entwicklung der slowenischen Bauernaufstände, im 15. und 16. Jahrhundert, in dem allmählichen Wachsen der Forderungen und Absichten der Aufständischen ausgedrückt, zeigt, daß diese Bauernaufstände keinesfalls nur vereinzelt Ausbrüche der Untertanenunzufriedenheit waren, sondern

die Gipfel einer andauernden aufständischen Gärung, welcher eine Art der inneren Verbundenheit nicht abzusprechen ist.

Als die »außerordentliche« Landessteuer zur Verteidigung gegen die Türkeneinfälle erst vor kurzer Zeit eingeführt war, die Türken aber zu Ende Septembers 1473 doch nach Kärnten gekommen sind, drohte »der Bund der Gemeinschaft der armen Leute Kärntens«, daß die Bauern die Pflichten gegen die Grundherrschaften unterlassen werden, wenn sie die neuen »Auflagen« gegen die Türken beisteuern sollten, die Türkengefahr aber nicht abgewendet wäre. Bei einer ähnlichen Gelegenheit entstand der Bauernbund an der Gail (1476), der die Bezahlung des Wochenpfennings für die Verteidigung gegen die Türken 15 Monate lang ablehnte. Die noch ziemlich unklare Richtung des Bauernprogramms bestand also vor dem ersten breiten Bauernaufstand im Kärnten 1478 einerseits gegen die Vergrößerung der Bauernbelastung mit den neueingeführten Steuern, andererseits in dem Bestreben das alte Ausmaß der Belastung entweder mit dem Ablehnen der neuen Steuern oder mit dem Abschafen der alten Rechte der Grundherrschaft zu erringen.

Das Programm des Kärntner Bauernbundes i. J. 1478 ist aber nicht nur den »fremden und unbilligen artickeln« des gleichzeitigen Bauernbundes im Ennstal verbunden, sondern wollten sich die Kärntner auch »nach der trewlosen Sweytzer gewonhayten halten«. Sobald die Widerspenstigkeit — Anfangs Februars an zwei landesfürstliche Herrschaften und lokal gebundene Unzufriedenheit mit der Veränderung der Urbarialabgaben begrenzt — die ganze südliche Hälfte des Landes ergriff, mußte sie eine andere Form annehmen: Der Bauernbund stellte sich als eine Verteidigungsorganisation gegen die Türkengefahr vor. Einen Monat nach dem Ausbruch des Aufstandes untersagten die Bauern die Gehorsamkeit den Grundherren, anderthalben Monat später aber begründeten sie einen einheitlichen Bauernbund, unter dessen »Obristen« auch jedes Gericht, das zum Aufstand übergegangen ist, durch »zwei Bauern« vertreten war; so entsand eine Art von bäuerlicher Landesvertretung. Der Bauernbund wolte die feudale Landesverwaltung mit seiner eigenen ersetzen, verlangte das Recht, über die Landessteuern zu entscheiden und sie einzunehmen, er führte aber auch eine besondere Abgabe seiner Mitglieder ein, die Urbarialabgaben aber sollte beseitigt werden. Der Bauernbund sollte alle Gerichte auf dem Lande übernehmen, dazu aber auch das Recht der Wahl und der Abwahl der Pfarrer bekommen. Die Mitgliedschaft in dem Bauernbunde sollte auf dem mit dem Aufstande ergriffenen Gebiet sowohl für die Bauern als auch für die Geistlichkeit obligat werden. Dazu organisierten sie auch das Bauernheer gegen die Türkengefahr, später aber beabsichtigten sie es gegen die Grundherren verwenden. Zum wirklichen Angriff auf die Grundherren ist es aber nicht gekommen, den ein großer Türkeneinfall verwüstete Ende Juli am Meisten eben den von dem Aufstande ergriffenen Teil Kärntens und zerschlug die Grundlagen der Bauernorganisation.

Vor dem »windischen Bauernbund« i. J. 1515 verlangten zwar die Bauern vor Allem nach dem »alten Rechte« und »stara pravda« war bis zum Ende des Aufstandes die bezeichnendste Losung der Aufständischen. Trotzdem aber begegnen wir schon in den Anfängen der Bewegung alle wesentlichen Bestandteile des kärntnerischen Programms aus d. J. 1478, vor Allem das Verlangen nach der Übernahme eines Teiles der öffentlichen Landesverwaltung und das

Recht über die Landessteuern zu entscheiden (der Kaiser sollte sie von dem Bauernbund in einem »geschlossenen Brief« verlangen). Schon vor dem Übergange in den offenen Aufstand (im Mai) ist die aufständische Organisation entstanden, straff genug um dem Kaiser eine Gesandtschaft zu schicken, aber doch aus einer breiten Vertretung der Dorfnachbarschaften erwachsen (die Bauernversammlungen zählten bis zum 5000 Teilnehmer, der Ausschuss der Versammlung in Konjice aber 300 Mitglieder usw.). Auf diese Weise aufgebauter Bauernbund übernahm die Entscheidung in allen offenen Fragen im Namen aller Bauern in dem Aufstandsgebiete jedes Landes (Krain, Steiermark, Kärnten) und versetzte sich praktisch in die Lage der bäuerlichen »Landesstände«.

Nach dem Übergang zum offenen Aufstand strebten die Bauern nach der Vernichtung der Grundherrschaften und ihrer Geltung in der Landesverwaltung, somit also auch nach der Beseitigung fast aller bäuerlichen wirtschaftlicher Belastung und gesellschaftlicher Begrenzung. Der Angriff auf die Burgen und andere Sitze der Grundherrschaften sollte sie zerstören, der Bauernbund »alle kaiserlichen Rechte« (Gerichte, Zölle, Mauten usw.) übernehmen, ebenso wie die Vertretung des Landes dem Landesfürst gegenüber, das bewegliche Gut der Grundherren aber unter die Bauern verteilen. Den Erfolg der Aufständischen zeichnet am Besten der Brief des krainischen Landeshauptmanns mit den Worten: »Hierzulande sind wir viel zu schwach gegen die Bauern und haben keine Hilfe noch Verteidigung...; der größere Teil des Adels ins vertrieben in beplündert.« Das Landsknechtlied über die Schlacht bei Cilli sagt: »Ein jeder wollt' sich rächen, seines Herrn Gut nun schwächen... In ihrem Mut das edel Blut erdachten sie zu vertreiben... Den Geistlichen nit schenken, ihr Nutz und G'win zu bedenken... Ihr keiner soll abwenden, er müst' den Krieg vor enden«; ähnlich steht es in einem lateinischen Lied darüber: »foedere non cessare prius quin Orbe potentes extirpent cunctos diro gladiove trucident«.

Fast 50 Jahre später begann der breite Aufstand der kroatischen und slowenischen Bauern i. J. 1572/73 wiederum mit der programmatischen Formulierung derselben Absichten, welche von den slowenischen Bauern i. J. 1515 nur in der Praxis am Ende ihres Aufstandes, noch nicht aber im ihren Programm erreicht wurden. Schon die ersten gefangenen Bauern haben (10 Tage nach dem Ausbruch des Aufstandes) ausgesagt, »daß dieser Pundt« aus ihren Beschwerden bezüglich »Aufschlag, Harmicz, Zoll und ander iez neulich erfundenen Auflagen« erfolgte; weil sie keine Hilfe bekommen haben, so »haben sy geschworen, die heren vnd waß nur adl sein will mit weib vnd kind zu erschlagen«, »in albegem aber die Aufschleger vnd was den selben anhengig... an allen orten... in ire handt begeren vnd dergleichen hauser zerschlepfen. Vnd wollen nicht aufheren solichs hallt 7 Jar ansten pisz sy inen zum mer zu ziehen die weg vnd paß frey machen«. Noch weitergehend ist die Aussage vom Svrač nach dem Ende des Aufstandes: die Bauern wollten nicht nur »etlich Flekhen ainnemmen vnnd Jrer Mt selbst die gebür richtig machen«; »Jr fürnemmen ist gewest die Auffschleg, daz vnd anndern Auflagen abzuthun vnnd sich mit den Herren so wider Sie waren Zuschlagen, Jst auch geredt worden, wo sie die herrn vberwunden Hetten, so wollten Sie Zu Agram ain Khayserliche stell aufrichten, die gefell Zins vnd Steuer selbst ainfordern vnnd

die Granizen-selbst versorgen«. Ilija Gregorić aber sagte — noch in der Freiheit, als Befehlshaber einer Aufrührerabteilung — daß die Aufständischen »ziehen im landt vmb die Aufschleg, Harmiczen, Tacz, Leibsteuer vnd Pfarrherren, von wegen dass sy Tacz, Leib- vnnnd andere Steuer auf den Canzeln, da man gottes wort solte verkünden vnnnd solcher sachen geschweigen, abzupringen«. Der Kriegsplan der Aufständischen begrenzte sich diesmal nicht an ein einziges Land, sondern umfasste unmittelbar Westkroatien, Unterkrain und den südlichen Teil Steiermarks (Sann- und Sotlagebiet), mittelbar aber das ganze Gebiet »noch Laiboch vnd biss auf das gestet des möers« auf einer und bis zur Türkengrenze an der anderen Seite.

Die Aufständischen hatten demnach die Absicht, ein neues Land im Südosten des deutschen Reiches und im Süden des ungarischen Königreiches — auf dem habsburgischen Teil des kroatischen und auf einem Teil des slowenischen Gebietes zwischen Zagreb und dem Meere — unbeachtet die bestehenden Grenzen zu bilden. Landesverwaltung sollte in den Händen des Bauernbundes sein, in der Form einer »khaiserlichen Stell«, d. h. mit der Anerkennung der kaiserlichen Überordnung, deren Form natürlich den Auständischen selbst nicht ganz klar war. Die Behauptung Georg Drašković's, daß die Aufständischen den »Gubec Beg« als ihren König erkoren hätten, ist tendenziös und unhaltbar — diese Nachricht wurde auch vom Wiener Hofkriegsrat, nachdem ihm die Akten der Verhörungen der gefangene Aufständischen aus Zagreb geschickt waren, im Mai 1573 als unglaubwürdig verworfen.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor